

JACQUES LE GOFF

KULTURA STŘEDOVĚKÉ EVROPY

VYŠEHRAĐ

Kultura středověké Evropy

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Jacques Le Goff
Kultura středověké Evropy – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

KULTURA
STŘEDOVĚKÉ
EVROPY

JACQUES LE GOFF

KULTURA
STŘEDOVĚKÉ
EVROPY

VYŠEHRAÐ

Na přebalu:
Labyrint, symbol pozemského putování i hledání věčnosti.
Jedenáct soustředných kruhů tohoto labyrintu
o průměru 12 metrů tvoří cestu dlouhou 294 m,
a projít jím mohlo být pro středověké poutníky náhradou
za vykonání pouti do Jeruzaléma.
Katedrála v Chartres, Francie, okolo 1200.

© Editions Flammarion, 1982, 2008, 2022
Translation © Josef Čermák, 1991, 2005

ISBN tištěné verze 978-80-267-3234-1
ISBN e-knihy 978-80-267-3237-2 (1. zveřejnění, 2025) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3240-2 (1. zveřejnění, 2025) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3241-9 (1. zveřejnění, 2025) (mobi)

Obsah

Autor k českému vydání.....	11
Poděkování.....	12
Úvod.....	14
Předmluva k pozdějšímu vydání	33

ČÁST PRVNÍ HISTORICKÝ VÝVOJ

I. Usídlení barbarů (5.–7. století) 41

Krise římského světa (2.–4. století) / Římané a barbaři / *Mapa 1. Římský svět koncem 4. století* / Barbarské vpády a nová mapa západní Evropy / *Mapa 2. Barbarská království v 6. století* / Západní Evropa raného středověku: nové struktury / Závěr: od antiky ke středověku – kontinuita, nebo zlom? / *Mapa 3. Fyzická mapa Západu*

II. Pokus o germánskou organizaci (8.–10. století) 76

Karolinská západní Evropa / *Mapa 4. Karolinská říše, Byzanc a islám počátkem 9. století* / Krize v 9. a 10. století: noví nájezdníci / Krize karolinského světa: vnitřní aspekty / *Mapa 5. Rodí se Evropa: dělení karolinské říše* / Otonská obnova / Renaissance 10. století / 1. *Opole* / 2. *Trelleborg* / 3. *Haithabu (Hedeby)* / Závěr: středověký „take off“ – vnější apel, nebo vnitřní elán? / *Mapa 6. Výboje éry stěhování národů*

III. Utváření křesťanského světa (11.–13. století)..... 103

Rozmach křesťanského světa: rozvoj stavebnictví, pokrok zemědělství a demografický vzestup / *Mapa 7. Evropa kolem roku tisíc* / 4. *Rambouilletský hvozď* / 5. *Les Saint-Denis* / 6. *Altheim* / 7. *Jablonow* / Expanze křesťanského světa: pokřesťanštění Severu a Východu. / Španělská reconquista, křížové výpravy / *Mapa 8. První křížové výpravy* / *Mapa 9. Křížové výpravy 13. století* / *Mapa 10. Západní expanze v 11.–12. století* / Obnova měst / 8. *Janov* / 9. *Paříž* / 10. *Kolín* / 11. *Lübeck* / 12. *Trh v Lübecku* / 13. *Kalisz* / Obnova obchodu / Intelektuální a umělecký vzestup / Církev a náboženství v rozmachu křesťanského světa / *Mapa 11. Clunyjský řád v 10. a 11. století* / *Mapa 12. Cisterciácký řád ve 12. a 13. století* / *Mapa 13. Západní religiozita* / *Mapa 14. Dominikánský řád roku 1303* / *Mapa 15. Františkánský řád kolem roku 1344* / Západoevropské feudální zřízení / Politické peripetie: papežství a císařství / Politické

peripetie: stavy / *Mapa 16. Francie při nástupu Filipa Augusta (1180) / Mapa 17. Francie při nástupu Filipa VI. z Valois (1328) / Závěr: organizace středověkého prostoru – města, nebo stavy?*

Krise křesťanského světa (14.–15. století)..... 148
Nejzazší hranice středověku / Krize 14. století / Smysl krize: obecná deprese, nebo podmínka rozvoje? / *Mapa 18. Západní Evropa na počátku 15. století*

ČÁST DRUHÁ STŘEDOVĚKÁ KULTURA

V. Světla v temnotách (5.–9. století) 155
Pohanská tradice a křesťanský duch / Zlomky vzdělanosti / Regrese a adaptace / Ostrůvky kultury: města, dvory, kláštery / 14. *Sankt-Gallen* / 15. *Fontenay* / 16. *Cluny* / „Zakladatelé“ středověku / Karolinská renesance / *Mapa 19. Duchovní střediska ve 12. století*

VI. Prostorové a časové struktury (10.–13. století) 184
Mýtiny a lesy / Středověká mobilita: cesty / Příroda a vesmír / Křesťanský svět a Byzanc: schismatické / Křesťanský svět a islám: nevěřící / Křesťanský svět a pohané: obracení na víru / Křesťanský svět a mongolský mýtus / Křesťanství otevřené, nebo uzavřené? / Onen svět: Bůh / Onen svět: ďábel / Mezi nebem a zemí: andělé / Čas, věčnost, dějiny / Vztah k času: lhostejnost, nebo pozornost? / Sociální časy: čas přírodní a čas zemědělský / Sociální časy: čas hradního pána / Sociální časy: čas církevní a čas kleriků / Útěk ze světa / Chiliastický sen: Antikrist a Zlatý věk / *Mapa 20. Románský sloh na Západě / Mapa 21. Gotický sloh na Západě / Mapa 22. Hospodářství na Západě na konci 13. století*

VII. Materiální život (10.–13. století) 279
„Středověké vynálezy“ / 17. *Saint-Aubert-sur-Orne* / 18. *Bras a Hubert-Folie* / 19. *Weston Pinkney: katastrální mapa 16. století* / 20. *Weston Pinkney: současný letecký snímek* / Slabina středověké „mechaniky“ / Dřevo a železo / Zemědělské techniky / Zdroje energie / Lodi / Technický pokrok / Ekonomie obživy / Ekonomické mentality / Svět na pomezí: hladomory / Fyziologická nouze a epidemie / Vyčerpanost a nejistota / Ekonomický růst: středověká konjunktura / Naturální hospodářství a peněžní hospodářství / Ekonomický růst: sociální ohlasy

VIII. Křesťanská společnost (10.–13. století) 343
Společnost tří řádů / Od tripartitní společnosti k „světským stavům“ / Dvojhlavá společnost: papež a císař / Rozbitá společnost: babylónská věž / Jednotlivec a společenství / Rodinné společenství / 21. *Bitva u Arsoufu (1191)* / 22. *Bitva u Bouvines (1214)* / 23. *Bitva u Courtrai (1302)* / Žena a dítě / Panské společenství / Vesnické obce a městské obce / Město a městská společnost / Zápas tříd: městská

společnost a feudální společnost / Zápas tříd v zemědělském prostředí / Zápas tříd v městském prostředí / Žena v zápase tříd / Rivalita uvnitř tříd / Církev a královská moc v zápase tříd / Intersociální společenství: bratrstva, věkové třídy / Sociální centra: kostely, hrady, mlýny, hospody / Hereze a zápas tříd / Vyloučení ze společnosti: kacíři, malomocní, židé, čarodějníci, sodomité, mrzáci, cizinci, deklasovaní lidé

IX. Mentalita, sensibilita, chování (10.–13. století) 413

Pocit nejistoty / Uchylování se k starobylosti: autority / Uchylování se k božskému zásahu: zázraky a ordály / Symbolická mentalita a sensibilita / 24. *Ottmarsheim* / 25. *Svatý Ambrož v Miláně* / Abstrakce a smysl pro konkrétnost: barva a světlo, krása a síla / Úniky a sny / Vývoj k realismu a racionalismu / Scholastický duch / Zvnitřnění a moralismus / Kurtoazní láska, moderní láska / Desakralizace přírody / Klam a lež / Kultura zdání : strava a potravinový přepych, tělo a gesto / Oděv a přepych v oblékání / Dům a okázalost příbytku / Kultura hry

Epilog: Trvání a novoty (14.–15. století) 480

Trvání / Vyhrocení a přepjatost / Humanismus

Chronologické tabulky 495

Slovník jmen, termínů a pojmů 561

26. *Příčný řez katedrálou v Bourges* / 27. *Opatství Cluny r. 1157* / 28. *Příčný řez kostelem Cluny III.* / 29. *Průsečík žeber* / 30. *Závěry ve skicáři Villarda z Honnecourtu* / 31. *Pūdorysy gotických katedrál* / 32. *Pūdorys kostela jakobínů v Toulouse* / 33. *Pūdorys svaté Alžběty v Marburku* / 34. *Průčelí gotické katedrály* / 35. *Středověký hrad* / 36. *Pūdorys donjonu a hradu v Loches* / 37. *Pūdorysy románských hradů* / 38. *Pūdorys hradu Beaumaris (Anglesey)* / 39. *Pūdorys Castel del Monte (Apulie)* / 40. *Příčný řez katedrálou v Laonu* / 41. *Opatství Monte Cassino* / 42. *Opěrné oblouky a okna katedrály v Remeši* / 43. *Pūdorysy románských bazilik* / 44. *Prvky románské architektury* / 45. *Příčný řez Svatým Martialem v Limoges* / 46. *Svatý Petr v Římě* / 47. *Opatství Sankt-Gallen* / 48. *Svatý Jakub v Compostele* / 49. *Schéma panství*

Ediční poznámka 676

Orientační bibliografie 677

Barevná příloha

Seznam vyobrazení 698

Autor k českému vydání

Je pro mne velkou ctí a velikým potěšením, mohu-li napsat úvod k překladu svého díla *Kultura středověké Evropy* pro české čtenáře.

Jako bývalý posluchač Karlovy univerzity v Praze v letech 1947–1948 mám nesmírnou úctu k dějinám vaší země a velkou sympatii k českému a slovenskému národu.

V díle, které je vám předkládáno, jsem se pokusil neomezovat středověký latinský křesťanský svět na nejznámější kraje západní Evropy, ale obsáhnout celé území, na kterém tato společnost a tato kultura žila. Tato středověká Evropa se vyznačovala určitou jednotou díky společným dějinám, společnému náboženství, společné kultuře, ale její bohatství pocházelo také z různých zdrojů, mezi nimi byl originální a významný přínos Slovanů. Praha byla od 10. do 15. století jedním z velkých středisek křesťanské Evropy.

Chtěl jsem v tomto díle osvětlit jednu kulturu ve všech jejích dimenzích, v dimenzi technologie a ekonomie, v dimenzi sociálních struktur a sociálních vztahů, v dimenzi politických institucí, ale hlavně jsem chtěl vnést do těchto dějin plody nového historického zájmu, zrozeného z velké části ze spojení dějin se společenskými vědami: ekonomii, sociologií, etnologií. Československo od poslední světové války právem rozvinulo významnou aktivitu v oblasti archeologie. Výsledky tohoto bádání umožnily dát materiální kultuře veškerou důležitost, kterou si zaslouhuje. Ale chtěl jsem také ukázat, že společnost se vyjadřuje a žije jen tím, že uvolňuje místo zpodobování, obrazům, výtvorům, obrazotvornosti. Pokusil jsem se do analýzy a do popisu středověké společnosti začlenit nové dějiny mentality. Měl jsem velký vzor, *Feudální společnost* Marca Blocha, velkého historika, umučeného v odboji roku 1944, jehož dílo vyšlo v letech 1939–1940. Těžil jsem z pokroku historické vědy od jeho smrti, věnoval jsem studiu této společnosti své vlastní přemýšlení, a doufám, že jsem zůstal věren Blochově orientaci tím, že jsem postoupil dál v obdělávání panenské půdy obnovené historie.

Středověk je dnes ve většině evropských společnostech v módě. Nacházíme v něm své kořeny, brutální, ale tvořivou společnost, kulturu plnou vášni, ale též ideálů. Tato kultura tím skýtá dojemný obraz vůle našich společností k pokroku.

Doufám, že toto dílo přinese skromný příspěvek k poznání minulosti, které potřebujeme pro naši přítomnost i pro naši budoucnost.

JACQUES LE GOFF

Poděkování

Dílo, jako je toto, provází nejeden pocit nesplacené vděčnosti. Je pokusem o syntézu a čerpá z mnoha prací, jejichž autorům mohu poděkovat jen na tomto místě, neboť edice, v níž kniha vychází, není zatěžována odkazy a bibliografie, kterou jsem zhustil na největší možnou míru, je stručná a nejsou do ní pojaty zejména články. Ti, kdo v té či oné větě nebo odstavci najdou myšlenky, které jsem přejal, nechtě jsou ujištěni, že pouze nutnost nedovolila, abych jim vyjádřil svoji hlubokou vděčnost.

V různých etapách, jimiž prošla příprava této knihy, při jejím koncipování, při její redakci, při korekturách, mi velice pomohla vřelá a účinná přátelská pomoc Bronisława Geremka, Witolda Kuly, Guy Palmada, Ruggiera Romana, Alberta Tenentiho. Jsem jim velmi zavázán. Srdečně jim děkuji.

Paní Omodeová z Národní knihovny ve Florencii mi umožnila, že jsem mohl těžit z jejích nedostižných znalostí středověké ikonografie. Za některé z nejzajímavějších obrazových dokumentů v knize vděčím tomu, že mě s nimi laskavě seznámila.

Dva spolupracovníci a přátelé, Maryse Maneová a André Vauchez, asistent na univerzitě, odchovanec École Normale Supérieure, mi poskytli neocenitelnou pomoc při sestavování chronologické tabulky a slovníku jmen, termínů a pojmů, a pokud jde o pomoc s některými mapami, vděčím za ni P. Jeanu Décarreauxovi a P. Ephraimu Longpréovi. Není to u této knihy přispění nepodstatné. Děkuji rovněž Denise Certierové a Michelu Arnaudovi, posluchačům École Normale Supérieure, kteří se uvolili pomoci mi v závěrečné fázi práce, což oceňuji tím víc.

Obrazová dokumentace, která není vnější ozdobou, nýbrž tvoří jeden celek s textem, byla jako u ostatních svazků této edice předmětem zvláštní péče. To znamená, že upřímně děkuji všem knihovníkům a muzejním konzervátorům, kteří opatřili část těchto vyobrazení a často je doprovodili velice užitečným komentářem, a paní Champinotové, která se postarala o shromáždění této ikonografie.

Nemohu vyjmenovat všechny pracovníky nakladatelství Arthaud, kteří se mnou knihu připravovali. Přece však se zde musím zmínit o jejich obětavosti, odborné kompetenci, laskavosti. Pracovali jsme spolu v ovzduší, které mi ustavičně pomáhalo. Na prvním místě musím jmenovat Nicole Évrardovou. Tato kniha – alespoň v tom, co je na ní zdařilé – je její právě tak jako moje.

Budiž mi konečně dovoleno vyjádřit svou vděčnost za dvojí spolupráci, ne tak soustředěnou, ale neméně podstatnou.

Velkou část myšlenek a interpretací v knize obsažených jsem – v posledních třech letech – rozvinul ve svém semináři v VI. sekci École Pratique des Hautes Études, v prostředí jedinečném pro kolektivní bádání, plodnou a užitečnou konfrontaci a výměnu názorů. Vím, za kolik kniha vděčí všem těm, kteří mi během těch tří let laskavě umožňovali čerpat z jejich znalostí, z jejich rozumových schopností, z jejich kritiky.

Vytvoření této knihy si vyžádalo, jak lze tušit, množství namáhavé práce a trpělivosti. Moje žena mi při tom byla v plném slova smyslu dokonalou spolupracovnicí.

Úvod

Kolo Štěstěny, symbol tak drahý středověké západní Evropě, se otáčí, i pokud jde o epochy a dokonce o kultury. Idealizovaná vzpomínka přetváří také kolektivní minulost. O věřejšku se často vytváří mýtus „zlatého věku“: Francouzi 14. století si s pocitem stesku představovali „zlaté časy Jeho Veličenstva svatého Ludvíka“. Po idealizaci pak často přichází očerňování a zapomenutí. Později objev nových dokumentů, odstup, nová hlediska, módní vlny znovu pozměňují obraz minulosti, roztáčejí kolo. Zlaté legendy se střídají s legendami černými.

Středověk začal procházet tímto cyklem historického nazírání. Renesance a klasicismus viděly středověk v černých barvách. Byla to doba takzvaného gotického umění, barbarské scholastiky, a Angličané pro ni našli výstižné pojmenování: *the dark ages*, věk temnot. Revoluce z roku 1789, která ve Francii skončila s „feudálními“ právy a odzvonila jim v Evropě, dala politickým a sociálním dějinám středověku, jež ztotožnila s feudálním zřízením, stejně opovržlivý obsah. Slovo feudální dostalo pejorativní přízvuk. Romantismus začal postupovat opačně. Láska k troskám se z antických chrámů přenesla na zříceniny hradů a na nedostavěné katedrály. Zaujetí pro tyto vysněné objekty vzrostlo do té míry, že romantismus je chtěl restaurovat, zkrášlovat, představovat nebo tam, kde byly sotva načrtnuty, vystavět. Učený Viollet-le-Duc měl méně šťastné soupeře. Udivený Rýn hleděl ve svých odlescích skrýt nepravé siluety *burgersatzů* a falešné věže kolínského dómu. Nápodoba středověku nahradila středověk, novogotika okouzila duchovenstvo, buržoazii i Američany. Trubadúrský žánr, romány Waltera Scotta, Quasimodo a Aymerillot instalovali středověk v literatuře a Verlaine nečekaně objevil „středověk nesmírný a jemný“. Nejlepší, průměrné i nejhorší umění žilo ze středověkých zdrojů: Keats v *La Belle Dame sans merci*, Tennyson v *Artušově smrti*, Péguy v nepravých *Mystériích*, Edmond Rostand v *Princezně v dáli*. Delacroix, ostatně ne vždy inspirovaně, ve *Vstupu křížáků do Konstantinopole* nebo v *Bitvě u Taillebourgu* otvíral nebezpečnou cestu prerafaelitům a bohužel i Laurensovi (J. P.) a Luminaisovi (Evariste Vital, autor jistých *Mrzáků z Jumièges*, vyskytujících se ještě ve starých vydáních Larousse). Vzlet opery *Trubadúr*, nádhera Wagnerových oper stěží přehlušily méně šťastné tóny Saint-Saënsova *Etienna Marcela* nebo Reyerova *Sigurda*. Všechny politické názory nacházely v těch šťastných dobách svůj ideál: tradicionalističtí Angličané v Magně chartě, nonkonformističtí Angličané v Robinu Hoodovi, pravicoví Francouzi ve svatém Ludvíkovi,

levicoví Francouzi ve Velkém Ferré, Francouzi bez rozdílu v Johance z Arku. Liberální buržoazie 19. století hledala svůj vzor – s Augustinem Thierryem – v hnutí komun a fašistické strany 20. století v korporativních institucích.

Každý národ ztotožňoval svůj nacionalismus se svými středověkými dějinami: Francie s křížáckými taženími a katedrálami, Německo s Fridrichem Barbarossou, řádem německých rytířů a mistry pěvci, Španělsko se Cidem, Itálie s Dantem a Markem Polem. *Zlatá legenda* zasahuje dnes země východní Evropy. Lidové Polsko plane nadšením pro *millenium*, které je přenáší nazpět do dob dynastie Piastovců a socialistické Československo se již v 9. století poznává v říši Velkomoravské.

Dvacáté století obohatilo zaujetí pro středověk novými poznatky v oblasti sensibility, techniky a myšlení.

Objev černošského umění a záliba v primitivních estetikách nadaly naše současníky větším citem pro přísnou harmonii románského umění, pro bizarní krásu zápasící v raném středověku s tíhou materiálu – kamene, dřeva, vzácných kovů. Domnívají se, že objeví prostotu těch dob tím, že odstraní svrchní vrstvu, že až na kámen obnaží stavby, které lidé středověku pokryli výšivkami a tapisériemi, pomalovali křiklavými malbami a zkrášlili lesknoucími se zlatými předměty. Výsledek je pro nás často velice krásný, působí na vnímavost lidí 20. století. Historicky je méně pravdivý než většina rekonstrukcí pečlivého a učeného Violleta-le-Duca.

Také plodný zájem o dějiny techniky podnítil početné obdivovatele středověku k tomu, že tuto epochu obdařili vynálezeckým géniem, jemuž se snad žádné jiné údobí dějin nevyrovnalo. Jsem první, kdo se raduje, když vidí, jak se porozumění středověkým dějinám ozařuje jedním z nejvzácnějších světél dějin společnosti a kultury. Nezapomínám, že Marc Bloch, jemuž by se měl každý moderní medievalista na prahu své práce poklonit, napsal o středověkých vynálezech stránky, po nichž už nelze o této době mluvit jako předtím. Avšak přál bych si, aby se uznalo, že středověk, jak to ukázal Marc Bloch, technické postupy spíše uvedl ve známost, než vynalezl, jak ještě uvidíme. Je to ostatně pro historika jev jinak důležitý a příznačný než osamocený vynález, událost nemající často budoucnost – předmět zájmu, a ne historie, neboť skutečný historický předmět musí ne-li rozrušit, tedy alespoň svým působením do šíře a hloubky změnit strukturu společnosti. Chvalozpěv na počest nějakého středověkého „Popova“ mi naproti tomu připadá směšný.

Posléze z podnětu katolické a v širším smyslu náboženské obnovy na konci 19. století a v 20. století bylo najednou nově zhodnoceno středověké myšlení. Tak jako gotika ustupovala románskému slohu, nebyl zde zase tolik oslavován středověk – „doba víry“ jako spíše středověk modernější, jenž od svatého Anselma po Abélarda a svatého Tomáše Akvinského objevil moderní racionalismus, nikoliv suchopárný racionalismus osvícenství a pozitivismu, nýbrž racionalismus otevřený, osvícený, definovaný slavnou formulí *fides quaerens intellectum*. Zde se znovu raduji, když vidím, že církve učinila z tomismu, jež pařížský biskup roku 1277 částečně odsoudil, svou oficiální filozofii, neboť se tím určitě hlásí

k plodnějšímu učení, než je ideologie, jíž se inspiroval *Syllabus* Pia IX. Ale přál bych si také, abychom se tu nedopouštěli většího hříchu, anachronismu. Dvojího anachronismu, protože tomismus 20. století je neotomismus, bližší novogotice než myšlení andělského doktora, a protože běžná interpretace slov *fides quaerens intellectum* nechápe správně jejich smysl.

Zkrátka středověk, máme-li dnes věřit jeho početným uctívačům, vynalezl vše: lomený oblouk a perspektivu, to znamená moderní umění; vodní mlýn a tudíž strojovou techniku; směnkou, tedy kapitalismus; dialektiku, matku pokrokového myšlení; lásku – to po Engelsovi tvrdil Denis de Rougemont – a konečně smrt, což se ostatně obecně uznává po vynikajících studiích Alberta Tenentiho.

Středověk představený v této knize je skromnější.

Samozřejmě ne proto, že bych se chtěl vrátit k temnému a tmářskému středověku z dob klasicismu. Půldruhého století, které od těch dob uplynulo, odhalilo, hlavně díky pilné práci historiků, archivářů, archeologů a filologů, středověk vzrušující. Nejmodernější techniky bádání ostatně co chvíli činí obraz středověku bohatším, odkrývají nám jeho stopy, památky, které jsme považovali za navždy zaniklé. Archeologie, poté co nám restituovala pozůstatky nejvzácnější, umělecká díla, objevuje dnes méně estetické, ale neméně úchvatné rysy oboru, jemuž polští vědci, kteří z něho vytvořili plnoprávnou vědu, říkají materiální kultura: archeologie sídliště, zemědělských a řemeslných výrobních technik, výživy. Jestliže metoda uhlíku 14, která vždy neumožňuje stanovení přesné chronologie, má zde menší výsledky než u předešlých údobí, chemická analýza kovů, analýza fosilních pylů (palynologie), zbytků rostlin (dendrologie) a letecká fotografie upřesňují a obohacují naše poznání středověku a přebírají štafetu tradičních věd: epigrafie, paleografie, diplomatiky. Ty ještě neřekly své poslední slovo, ale trochu se zadýchaly a odkázaly nám obraz kultury užívající písmo, která představuje jen jednu vrstvu, ač nejhořejší, středověké kultury, a mohla by nám zastříť její drsnost. Písemné památky přestaly vyjadřovat celou středověkou skutečnost. A tak se teď rodí, ožívá středověk nový.

Archeologie zaměřená na zemědělství odkrývá zpustlé polnosti, opuštěné vesnice, a dokonce tam, kde se už nedochovaly kameny, odhaluje nestálost lidského osídlení spjatého s úbytkem a nárůstem počtu obyvatelstva, s ekonomickými změnami, s krizemi společnosti. *Lost villages*, opuštěné vsi v Anglii, *Wüstungen*, zpustlé obdělávané pozemky v Německu, to jsou přece konkrétní stopy pokroku pastvinářství, ústupu zemědělského obyvatelstva a polností, plod krize středověkého feudálního zřízení.

Středověk bez písemných památek a záznamů vstupuje do dějin a nedoplňuje jen známý středověk vzdělaný, nýbrž do hloubky mění jeho obraz, neboť mu vyhrazuje úlohu, která mu patří, úlohu povrchu, povrchového nátěru. Nové prameny dovolují jít hlouběji ke kořenům.

Písemné památky vypovídají o vládě meče a o vážnosti, jíž se ve středověké civilizaci těšil kovář. Ale jen chemická analýza v laboratoři nám odhalí tajemství merovejských hutníků a vysvětlí nám, proč jejich zbraně zvítězily.

Historická klimatologie využívá kronik, zaznamenávajících období nepohody, dlouhá sucha, náhlá ochlazení, neobvyklá oteplení, ale jedině výzkumy – jako výzkumy odborníků v glaciologii, kteří metodou uhlíku 14 dokázali, že zkamenělý prales, jehož zbytky odhalil dnešní ústup Aletschského ledovce, pochází z 11. století a byl rozdrcen postupem ledovce kolem roku 1270 – dovolují datovat, zaznamenat na mapách a tedy na bezpečném základě studovat jevy přesahující drobné záznamy kronikářů.

A tak je středověk stále víc v budoucnosti – v uplatňování nových technik průzkumu a ožívání minulosti – než v minulosti samé.

Středověk posledních objevů, jak vidíme, není středověkem okázalých společenských událostí, jež zaznamenala tradiční historiografie, z čehož povstala *zlatá legenda* středověku. Je to středověk hloubek, základů, struktur. Badatelé si troufli aplikovat na něj v nejmodernějších podobách metody používané pro kultury neznající písmo, předhistorické nebo novější. Zajisté nejde o to, zapomenout, že středověk, či spíše nepočtená elita středověké společnosti, uměl také psát, ale pravdivější je, že středověk ve své podstatě byl dobou, kdy naprostá většina lidí neuměla číst ani psát – slovo *illiteratus*, „člověk neznající písmo, nevzdělanec“, užívá v širším nebo užším smyslu; jak uvidíme, bylo synonymem laika, šlechtice nebo sedláka.

Tento středověk hloubek bych se rád pokusil ukázat v této knize. Je tedy pravým opakem toho středověku, s nímž například seznamuje nedávné dílo, ostatně znamenité, Leopolda Génicota *Završení stavby ve středověku*.

Pokusím se jej ukázat a pokud možno i vysvětlit v celé šíři, ve všech rovinách, navzájem spolu souvisejících, doložit, jak jeho nejvýznačnější projevy jsou zakouřeny v neúrodné půdě.

Pokud možno budu čerpat poučení z věd spřízněných s historií, schopných podle mého soudu lépe postihnout a lépe vysvětlit společnost a kulturu, kterou metody historie spjaté s ideologií tradičních vládnoucích tříd, aristokracie a měšťanstva, nadmíru idealizují. Ještě užitečnější než sociologie mi pro studium kultury středověké západní Evropy připadá antropologie a etnologie.

Byl jsem málem v pokušení vylíčit tuto kulturu jako kulturu některé ze společností, kterým dnes říkáme málo vyvinuté. Ale to by myslím znamenalo mluvit obrazně a zkreslovat pravdu. Neboť kterému tehdejšímu rozvinutějšímu modelu se středověká kultura nevyrovnala? Jestliže se středověká západní Evropa zdá, a také skutečně byla, opožděna za Čínou, Indií, islámským světem, za středověkou Byzancí, je to otázka stupně, a nikoli podstaty. Úroveň výrobních technik, ekonomických struktur, společenské organizace je všude stejná. Zde větší bohatství, lesk, zjemnělost, tam větší chudoba a drsnost, ale podstata táž. Bude třeba vyčkat průmyslové revoluce, než nastane podstatný rozdíl mezi zeměmi, které zasáhne, a zeměmi, které se jí vyhnou. Pojem nevyvinutosti odkazuje také k ekonomice, což podle mého soudu nepostačuje, chceme-li středověkou kulturu definovat. Ne že by se mi ekonomické struktury středověké západní Evropy nezdály podstatné. Pokusím se ukázat tento zemědělský svět, v němž

půda je vším – Georges Duby to, zdá se mi, víc omezil, když poznamenal: „Venkov je v tehdejší civilizaci vším“ –, v němž vlastnictví půdy je nejdůležitější věcí, chceme-li určit sociální postavení.

Ale protože není důvodu nenazývat tuto společnost základním přívlastkem „feudální“, musíme si zároveň uvědomit, že feudální zřízení, odpovídající jisté ekonomické struktuře, není s touto strukturou totožné. Marx a Engels, které nelze podezírat, že by bagatelizovali úlohu ekonomické složky v kultuře, zdůraznili, že například rodinné struktury určují možná feudální společnost právě tak jako výrobní vztahy.

Je jasné, že to znamená přirovnávat feudální společnost k společnostem primitivním a ospravedlňovat při studiu těchto společností uplatnění speciálních věd.

Vynasnažím se tedy zdůraznit vše, co je ve středověké kultuře primitivního, a osvětlit tyto primitivní struktury v uspořádání materiálního života, života biologického i života duševního. V takových společnostech je těsná závislost na přírodě a fyziologii. Potravinový režim, zdravotní stav – myslím tím léčení nemocí – tu mají větší váhu než v moderních společnostech. Vzájemná závislost přírodní a fyzické stránky a duševních postojů je zde těsnější. Budu se snažit často – ne vždycky – vyzkoumat odezvu vnější podmíněnosti v duševních postojích a determinaci chování duševní motivací. Právě tak jako lidé primitivní nám lidé středověku často připadají iracionální, jenže jak dokázal Claude Lévi-Strauss, myšlení přírodních národů má své důvody: jiné, ale často strožejší a naléhavější než náš přizpůsobivý rozum. Chceme-li pochopit středověkou kulturu, je podle mne naprosto nutné neoddělovat stránku předmětnou od duševní.

Primitivním společnostem se společnost středověké západní Evropy podle mého soudu podobá zejména jistou atemporalitou, ne tím, co bylo nazváno „nezájem o čas“, který podle mne není tak skutečný, jak se tvrdilo, nýbrž pomalostí svého kolektivního života. Je to zemědělská společnost, měnící se velmi pozvolna, žijící, jak to vyjádřil Fernand Braudel, dlouhodobě a vyjadřující se lépe ve folklóru než v dějinách. Jestliže se Karel Veliký zdá tak blízký účastníkům křížových výprav nebo současníkům svatého Ludvíka, není to tím, že neznají chronologii, ale že chronologie neznala je, protože mezi epochou Karla Velikého a jejich dobou se v podstatě změnilo pramálo, méně než mezi lety 1900 a 1964. Jestliže nás leká, že se středověká kultura srovnává s kulturou primitivní, což přece nikterak neznamena, že ji znevažujeme, nebraňme se tedy vidět v ní jednu z kultur, které André Varagnac nazývá „tradičními“.

Není třeba dodávat, že tím, jak středověkou kulturu zatlačuji do vzdálenosti, odkud ji moderní *zlatá legenda* podle mého soudu neuváženě vyvedla, aby nám ji přiblížila až příliš, nezastírám si a nechtěl bych zastírat čtenářům této knihy, že středověká kultura má své místo v dějinách pokroku – věříme-li, jako ona věřila, ve smysl dějin –, že nebyla nehybná ani v čase, ani v prostoru.

Několikerym, i tím nejtradičnějším způsobem lze vyjádřit, že byla pokroková, ať už souhlasíme s jednými, že křesťanství bylo rozhodným krokem proti

pohanství, či s druhými – a proč by to nemohli být titíž? –, že feudalismus byl pozitivním údobím mezi otrokářstvím a kapitalismem.

Chceme-li zaujmout toto evoluční stanovisko, museli bychom se zřejmě více zabývat detaily a odstíny, posoudit, jak se to pokusím načrtnout dále, nesporný pokles, jež pro západní svět znamenal zbarbarizovaný raný středověk, a odhadnout, zda tyto destrukce a tento ústup byly nutné pro rozkvět, který během středověku nastává a který vyústí v moderní svět. Středověk si – po svatém Augustinovi – tu otázku položil a svým způsobem, to jest v perspektivě náboženských dějin, dějin spásy, zvolil odpověď optimistickou.

Nemíním navíc popírat, že se středověká kultura mezi 5. a 15. stoletím vyvíjela. Pokusím se nejenom v náčrtu chronologického přehledu středověké západní Evropy, jímž tato kniha začíná, ale i v partii zdánlivě statičtější, věnované kultuře samé, zdůraznit tyto vývojové rysy a – proč to neřící? – tento pokrok. Středověká kultura se nejen mění – byť pomalu –, ale dochází v ní k zrychlování, k zvrátům. Když je řeč o středověku, mluví se běžně, leckdy, je pravda, trochu neuváženě, o karolinské renesanci, o renesanci 12. století – a Roberto Lopez položil otázku (*still another Renaissance?*) renesance 10. století –, s větší jistotou už o krizích a rozhodně o konjunkturě. Zvolil jsem ostatně pro analýzu této kultury omezené, byť dlouhé období, přibližně od roku tisíc po počátek 14. století. Údobí rozkvětu, rozvoje, kdy rozdíl mezi východiskem a cílovým bodem je zřetelný ve všech oblastech, ale kdy se mi struktury zdají v hloubce dostatečně stálé, takže umožňují považovat chronologii na jejich úrovni za zanedbatelnou.

Vyvaruji se rovněž toho, abych v tomto údobí uvedl na scénu abstraktní nebo kolektivní subjekt středověkých dějin, „lidi středověku“, jichž se jiní příliš často dovolávají a jimž se Lucien Fabre právem vysmíval z toho prostého důvodu, že nikdy neexistovali. Vynasnažím se vždy rozlišovat podle sociálních kategorií, jak víme, ještě silněji protikladných než u většiny současných společností. Avšak zajímat se budu obzvlášť o to, co mi ve středověké kultuře připadá kolektivní, ne-li obecné, a primitivní rys, který v této společnosti rozpoznávám, podle mne přesně prokazuje postižení duševních postojů – ne-li ekonomických a sociálních podmínek – méně rozlišených, než by se to jevílo metodám tradiční historie.

Konečně budu klást důraz na mobilitu této společnosti v prostoru, která tak, zdá se, kompenzovala jistou nehybnost v čase. Marc Bloch u ní mluvil o Brownově pohybu, a je možná správné zdůraznit přitom slepotu juristů, kteří vytvořili mýtus o „nevolnících připoutaných k půdě“, a omyl, jehož se často dopouštějí ti, kdo si představují, že zemědělské společnosti byly stejně tak málo ochotny se přemísťovat jako se proměňovat. Středověká společnost je polokočovní. Nedostatek půdy, válečné zvraty, náboženské nepokoje, to vše ji nutilo, aby byla v pohybu.

Leckdo se bude divit, že v této středověké společnosti nenachází tolik kupců, vzdělanců, měšťanů, jimiž se to od jisté doby hemží v dílech věnovaných středověkému světu. Je to tím, že před 14. stoletím, to jest v chronologickém rámci podstatné části této knihy, nebyli příliš početní a příliš významní. Obrazová příloha tento dojem nepochybně ještě posílí. Ikonografie je v této společnosti totiž

v moci vládnoucích tříd a rozvíjí se, jako většina literárních nebo uměleckých projevů společnosti, s jistým zpožděním, s jistým odstupem za ekonomickými a sociálními, či dokonce politickými strukturami. Duchovenstvo a šlechta ve středověké ikonografii uvolnily místo venkovskému lidu nejen pro jeho početnost, ale protože vládnoucí ideologii šlo o to, vytvořit v umění tento obraz společnosti hierarchizované, ale nedílné a harmonické, kterou ráda stavěla proti případným projevům nespokojenosti nebo revoltám. Měšťan, kupec, příslušník univerzity si obtížně razili cestu k výtvarnému zpodobení. Je pravda, že to oplatí tím, že zničí symbolické a sakrální umění středověku a dosadí na jeho místo realismus, napřed realistický portrét. Ale k tomu dojde až po 13. století. Chtěli jsme také, aby obrazový doprovod měl co nejužší vztah k textu, a protože ho není dostatek, má i hodnotu dokumentární.

Navíc ještě čtenář třeba zjistí, že jsem zkrátka obraz středověku vykreslil příliš černými barvami a s potěšením a důvěřivostí bude myslet na kontrastující kouzelný obraz, který mu vnukla *zlatá legenda*. Bude v pokušení vyhnat jako zlého ducha můj středověk hladomorů, epidemií, ukrutnosti, hrubosti, aby se shledal se středověkem úchvatných písní, nádherných katedrál, podivuhodných světců. Přál bych si jen, aby právě oni, kteří existovali jako výjimečný jev, mu nezakrývali to ostatní, co bylo jevem běžným.

Dovolí-li mi čtenář, abych mu dal dosti triviální radu, nechť si tváří v tvář tomuto pokušení úniku do proměněného středověku poctivě položí otázku, zda by se mu líbilo, kdyby byl kouzelnou mocí Merlinovou nebo Oberonovou přenesen do těch časů a měl v nich žít. Nechť uváží, že středověcí lidé – a zde lze říci bez obav, že bychom se mýlili: všichni středověcí lidé – sami mysleli jen na to, jak své době uniknout, jak se dostat na onen svět, do nebe, a že mezi tolikerým strachem, který je pronásledoval, nejmenší byl strach ze smrti – ze smrti, té velké Nepřítomné ve středověké ikonografii před 14. stoletím.

(1964)

1. STŘEDOVĚKÝ HRAD: HRAD GAILLARD (LES ANDELYS, DEPARTEMENT EURE)

Tato pevnost, jejíž půdorys najdeme ve Slovníku jmen, termínů a pojmů, je nám dobře známa z písemných památek. Udivovala současníky svou polohou, svou mohutností, okolnostmi, za nichž byla postavena a zničena, což následovalo rychle po sobě. Vystavěl ji od r. 1196 Richard Lví srdce jako předsunutou hrozbu francouzskému králi (jednu její část nazval „Přední hrot“), hrad už r. 1200 dobyl a zbořil Filip August, který jej nazval „Gaillard“, toto slovo podle kronikáře Guillaume Bretonce (le Breton) v tehdejší franštině znamená „nezkrotný“. Byla to předehra k dobytí Normandie. Poloha hradů nám podává cenné údaje o středověkých cestách: kontrolují strategicky nebo obchodně – často obojí – důležitý průjezd.

2. STŘEDOVĚKÉ KLUČENÍ A CESTY: PASEKY A VYSOKÝ LES

Římská silnice překračující řeku Iton a mířící k Evreux neměla rozhodující vliv na klučení, ale byla využita jako přístupová cesta k vesnicím založeným na přední straně klučení. Mají typický tvar vesnic založených po obou stranách cesty, přičemž pásy obděláné půdy se táhnou od domů kolmo na linii postupu (ulici). Mají charakteristická jména: *Ventes* (Paseky), přičemž „vente“ znamená kus vyklučného a obděláného lesa, a *Haut-Bois* (Vysoký les). Klučení se datuje pravděpodobně ze 13. století. (*Ventes* a *Haut-Bois*, departement Eure, arrondissement a kanton Evreux)

3. OBNOVENÁ MĚSTA: BOYNES >

Boynes, jedna z aglomerací na rozhraní vesnice a města, vzniklo před 12. stoletím. Jedna stavba z 12. století s románskou kryptou dosud stojí. Avšak k rozhodujícímu zvětšení došlo ve 13. století: tehdy byl postaven dnešní kostel a opevnění, vybudované podle čtvercového půdorysu, který také vtiskuje svou generální linii čtvercové sítě ulic. (Boynes, departement Loiret, arrondissement a kanton Pithiviers)

4. NOVÁ MĚSTA: OPEVNĚNÉ STŘEDOVĚKÉ JIHOFRANCOUZSKÉ MĚSTO

RABASTENS-DE-BIGORRE >>

Toto nové město založil r. 1306 Guillaume z Rabastens (v Albigeois), senešal z Bigorre. Je to hospodářské středisko (obdělávaná půda a trh v místech, kde se stýkají údolí řek Adour a Estéous), vojenský opěrný bod ve chvíli, kdy Filip Sličný podniká zákeřné výpravy proti Angličanům, aby pohltil jejich gaskoňské državy, administrativní a politická bašta: bylo centrem královské jurisdikce v Bigorre. Dnešní katastr je zachovaným středověkým katastrem s prodlouženými ulicemi města. Letecká fotografie dává vyniknout jasným stopám charakteristickým pro obdělávání půdy „prioráváním“, vyvýšeninám, které se tvoří při orbě, tím, že se pruhy obrácené zeminy přihrnují proti sobě, pak se při následující orbě obracejí opačným směrem a z boku se oddělují „mezními brázdami“, vytvářejícími struhy. Tento postup odpovídá potřebě odvodňovat málo úrodné jílovité a kamenité jihofrancouzské půdy. Protože r. 1306 byly dobré půdy obsazeny, nově založené město musí zúrodnit méně kvalitní půdy. To svědčí o tom, že obdělávání nové půdy v kraji, kde se na počátku 14. století nezastavil růst počtu obyvatelstva, dochází dech. (Rabastens-de Bigorre, departement Hautes-Pyrénées, hlavní město kantonu, arrondissement Tarbes)

< 5. OPATSTVÍ, VES A KLUČENÍ:

SAINT-JEAN-AUX-BOIS

Na počátku klučení je zde církevní fundace. Roku 1152 zakládá královna Adélaide, vdova po Ludvíkovi VI., benediktinské opatství (r. 1634 se z něho stalo převorství augustiniánských kanovníků), kolem něhož se zvolna, koncentricky rozvíjí ves a její mýtina (paseka). (Saint-Jean-aux-Bois, département Oise, arrondissement a kanton Compiègne)

6. STŘEDOVĚKÁ SILNICE: CESTA SVATÉHO JAKUBA MEZI ORENSE A SANTIAGO DE COMPOSTELA

Tato „cesta“ je ve skutečnosti silnice. Ale silnice je ve středověku nejčastěji jen cestou, zřídka kdy dlážděnou, leda když převezme kus římské silnice nebo když vede přes most, přes město, kolem kláštera nebo se k nim blíží. Na obrázku je cesta v blízkosti kláštera San Lorenzo de Carboeiro (11.–12. stol.), který je dnes v rozvalinách.

7. STŘEDOVĚKÉ MĚSTO:

HISTORICKÝ STŘED MĚSTA CARCASSONNE

>

Carcassonne, které r. 1229 po křížové výpravě proti albigenským získal francouzský král, se stalo sídlem královského senešalství a bylo jako města té doby opevněno za svatého Ludvíka (1226–1270) a Filipa III. (1270–1285), ale obzvlášť pečlivě kvůli nebezpečí, které mu hrozilo ze strany kacířů a Languedocanů, Španělů, Angličanů (Černý princ je marně obléhal r. 1356) a ve 14. století, v době Stoleťé války, od žoldnéřských tlup, tzv. *Grandes Compagnies*. Ve 14. století sloužilo za vzor francouzským opevněním na pravém břehu Rhôny, proti Říši. V 19. století je restauroval Viollet-le Duc. Hradby z 13. století využily zbytků vizigótských hradeb z 5. století.

8. STŘEDOVĚKÝ PŘÍSTAV: AIGUES-MORTES

Zde se dosud mísí obchodní funkce a náboženský ideál. Aigues-Mortes, které postavil svatý Ludvík podle pravidelného půdorysu opevněných měst té doby, bylo náloďovacím přístavem pro křížové výpravy, ale také středozezemním vyústěním francouzského království v době, kdy mu nepatřilo pobřeží Languedocu a Provence. Aigues-Mortes zůstane velice živým obchodním střediskem ve 14. a 15. století. Úpadek Avignonu, jehož předpřístavem bylo, připojení Montpellier (1349) a Marseille (1481) k Francii byly pro ně osudné.

9. STŘEDOVĚKÝ MOST:

MOST SVATÉHO BÉNÉZETA V AVIGNONU

Stavba kamenných mostů je spjata s rozvojem obchodu, ale prospěch z nich měli všichni pocestní: poutníci, kupci, klerikové, vojáci. Jejich budování bylo tudíž považováno za dobrý skutek, často se ho ujímala církev nebo zvláštní bratrstva, mostní bratři, a na mostě byla zpravidla postavena kaple. Protože náklady na stavbu bývaly značné, bylo také třeba podnitit štedrost obyvatelstva a pořádat, jako při stavbě kostelů, sbírky. K vybudování díla přispívaly zázraky. V Avignonu přivedl r. 1177 dílo k dobrému konci jinoch Bénézet pomocí propagandy a zázraků. Byl na svém mostě r. 1184 pohřben a je považován za svatého.

10. CISTERCIÁCKÉ OPATSTVÍ: FONTENAY (DEPARTEMENT COTE D'OR)

Fontenay založil r. 1118 svatý Bernard. Fontenay je tudíž vnučkou Cîteaux a dcerou Clairvaux. Má charakteristickou polohu: osamělé údolí v lesích, které bylo třeba odvodnit a vyklučit, avšak potok s dostatkem vody skýtal ryby i energii pro klášterní dílny. Velice prostý, strohý kostel byl postaven v l. 1130–1147, tohoto roku je papež Eugen III., přítel svatého Bernarda, slavnostně vysvětil. Mezi klášterními stavbami, zčásti zachovanými, se nachází (na obrázku úplně vpravo, mezi stromy) huť o rozměrech 53 m krát 13,50 m, postavená koncem 12. století v téměř stylu jako ostatní stavby.

11. CISTERCIÁCKÉ OPATSTVÍ: RIEVAULX (HRABSTVÍ YORKSHIRE)

Jestliže poloha Rievaulx, založeného r. 1131 v údolí (Vale of Pickering), jímž protéká řeka Rye (Rye Vale), uprostřed yorkshireských vřesovišť, je typická pro touhu prvních cisterciáků žít v samotě, to, že opatství rychle zbohatlo díky – jako u většiny ostatních anglických cisterciáckých opatství – chovu ovcí a prodeji vlny, umožnilo postavit velkolepé budovy, vzdálené prostotě opatství Fontenay. Velký kostel ve tvaru kříže, dnes v rozvalinách, patří v podstatě do prvního období anglické gotiky (konec 12. – první polovina 13. století), zvané *early english*.

Předmluva k pozdějšímu vydání

Chronologický rámec a scénář této knihy si vynutil plán sbírky „Velké kultury“ a já jsem to rád přijal. V naprosté shodě s Raymondem Blochem, Sylvainem Contouem a Jeanem Delumeauem jsem knihu zaměřil na údobí 10.–13. století, ústřední období středověku, které znamená také v širší perspektivě rozhodující moment ve vývoji západní Evropy, volbu otevřeného světa proti světu uzavřenému – navzdory váhání křesťanského světa 13. století mezi těmi dvěma modely –, rozhodnutí pro rozvoj, dosud nevědomé a brzděné autarkní mentalitou, a vytvoření struktur podstatných i pro dnešní svět. Ta doba byla svědkem vzniku města (středověké město je jiné než město antické – a město průmyslové revoluce bude také jiné) a vsi¹, skutečného nástupu peněžního hospodářství, technologických objevů schopných zajistit vzestup zemědělství, řemeslné výroby, vynalézání v širokém měřítku (nesouměrný pluh s kolečky a radlicí, železné nástroje, vodní mlýn a jeho využití i mlýn větrný, systém vačky, tkalcovský stav, zvedací zařízení, „moderní“ způsob zapřahání). Jakmile se objevují stroje užité (a nejen na hraní nebo k vojenským účelům), vytvářejí se též nové způsoby ovládání prostoru a času, zvláště prostoru námořního s vynálezem kormidla na zadním vaz, se zavedením buzoly, nových typů lodí, s přesnějším měřením, s pojmem stejně dlouhých hodin a výrobou orlojů, které by odměřovaly a ohlašovaly čas. Církev udržuje a občas zesiluje ideologický a intelektuální dohled, ale boj proti negramotnosti pokračuje, protiklad *litterati* – *illitterati* (vzdělanci – nevědomci, lidé ovládající latinu a lidé odkázaní na jazyky národní) se už nekryje s protikladem klerici – laikové. Nový typ vyučování a vědění, scholastika, opřený o novou instituci, univerzitu, zůstává vyhrazen klerikům, ale rozvíjí kritičnost a okrajově podporuje rozvoj právnických a lékařských znalostí a praktik, které se církvi brzy vymknou. Navzdory křesťanskému internacionalismu se lidé čím dál víc sdružují kolem laických vládců v národy a státy zejména podle monarchického nebo knížecího modelu. Sociální a duchovní struktury skýtají privilegované postavení typům organizace ternární – „indoevropské“ trojčlenné schéma: ti, co se modlí, ti, co bojují, ti, co pracují, či ještě spíš se zdůrazněním pojmu středního členu, toho, co tvoří střed, trilogie velcí, střední a malí – anebo organizace pluralistní (světské stavy, ctnosti a neřesti). Duševní postoje se mění: nový postoj k času, k penězům,

1 Jean Chapelot a Robert Fossier to právě ukázali v knize *Vesnice a dům ve středověku* (Le village et la maison au Moyen Age), Paris 1980.

k práci, k rodině se objevuje navzdory setrvačnosti aristokratických modelů, posílených vytvořením kurtoazního ideálu, prvního čistě západoevropského zákoníku dvornosti, ať tu byly jakékoliv arabské vlivy a tlak venkovských tradic šířících se skrze „folklórní“ myšlení. Církev pro tuto novou společnost vytváří křesťanský humanismus, který vyzvedá poníženého člověka v postavě Jóbův, odvolávajíc se na obraz Boží, přetváří zbožnost díky rozkvětu mariánského kultu a díky polidštění kristologického modelu převrací zeměpis záhrobí tím, že mezi ráj a peklo vsouvá očištec, privilegiující tak smrt a soud nad každým člověkem.

V rozporu s tím, co někteří tvrdí, není v tomto rozvitém středním období středověku všechno růžové. Stále hrozí hlad, všude je přítomno násilí, neustávají kruté společenské zápasy, i když se objevují mírnější a organizovanější formy odporu ovládaných tříd a skupin: stávka v řemeslnickém a univerzitním prostředí. Znepokojená církev, neschopná – navzdory řádům mnišským a řádům novým, cisterciákům a řádům žebavým, a koncilům, k nimž dala podnět papežská moc – skutečného *aggiornamenta* (toho, co nazývá reformou), dovolává se tvrdším hlasem pekla a organizuje ono křesťanství strachu, které, co se týče následujícího období, dobře ukázal Jean Delumeau. Ale je jasné, že – alespoň od 11. století – nelze už mluvit, jako se mluvilo od 16. do 19. století, o středověku jako o věku temnot a že naše doba v něm poznává své dětství, pravý počátek současné západní Evropy, jakkoli důležité je tradiční židovsko-křesťanské, řecko-římské, „barbarské“ dědictví, které středověká společnost převzala. Přes skutečnou krutost středověkých časů v mnoha oblastech každodenního života čím dál tíž snášíme, aby slovo středověký bylo synonymem zaostalosti a necivilizovanosti. Spíše by se nám hodilo slovo primitivní, jelikož primitivismus naši dobu takříkajíc fascinuje. Podstatná je nepopíratelná tvůrčí schopnost středověku.

Je-li pro mne jádro středověku vždy situováno do tří set padesáti let, která dělí rok tisíc od černého moru, klonil bych se dnes víc k tomu, zasazovat tento krátký středověk do středověku dlouhého, sahajícího přibližně od 3. století až asi do poloviny století devatenáctého, půl druhého tisíciletí, jehož základem je feudální zřízení, i když v něm musíme rozlišovat údobí často velice protichůdná. Můj „krásný“ středověk rozvoje je ohraničen dvěma obdobími ústupu nebo stagnace, která přivedla Emmanuela Le Roy Ladurie na myšlenku, že dějiny tu jsou (skoro) bez pohybu, ačkoliv se samozřejmě, jako každý historik, zdráhá historii zastavit, neboť by to znamenalo ji popřít. Ostatně ani raný středověk, který podle mne sahá až do dob, jimž se teď říká pozdní antika, ani ekosystém Emmanuela Le Roy Ladurie pro dobu, které se školsky říkalo „moderní“, mi nepřipadají jako prostá ochablost nebo zadýchanost dějin. I když se podle mého soudu přeháněl lesk renesancí (karolinské stejně jako renesance humanistů), 9. a 16. století, století Karla Velikého a století Karla V. jsou, řečeno s Voltairem, dobami obnovy. Avšak podstatná pro latinský křesťanský svět je tato dlouhá rovnováha feudálního způsobu výroby, jemuž vládla křesťanská ideologie a který trval od konce klasické antiky až po průmyslovou revoluci, byť ne bez krizí a bez nových prvků.

A tak je můj středověk víc než kdy jindy, a je to jen zdánlivý paradox, zakotven v dlouhém trvání i unášen prudkým pohybem. Systém, který popisuji, je totiž charakterizován přechodem od dostatku k nadbytku. Produkuje přebytky, ale nedokáže je zpětně investovat. Mrhá, ve znamení hojnosti plýtvá úrodou, památkami, což je krásné, lidmi, což je smutné. Neví, co dělat s penězi, z jedné strany jej tiskne pohrdání vyznavači dobrovolné chudoby a z druhé církevní odsuzování lichvy.

Přesto západní Evropa prochází mezi 11. a 14. stoletím podstatnou proměnou. Dřív jí stačilo, že se užíví, že přežije, protože věřila v blízký konec věku. Svět stárl a strach z Antikrista byl vyvažován touhou po milleniu, po království svatých na zemi, anebo očekávání Posledního soudu živilo jaksi více ve shodě s ortodoxií církve rovněž naději na ráj a strach z pekla. Napříště se západní Evropa na zemi zařizuje na dobu sice stále omezenou, ale delší, a spíš než na návrat k původní čistotě ráje nebo prvotní církve anebo na nejistotu konce věku myslí na to, co ji ještě dlouhý čas bude dělit od věčnosti. Přechodná doba bude dlouhá. Západní Evropa myslí čím dál víc na to, jak si zařídit pozemský příbytek a jak na onom světě získat půdu, království očekávání a naděje mezi individuální smrtí a konečným vzkříšením, očištěm.

Nemyslím, že bych po patnácti letech, během nichž se potvrdila, zvláště ve francouzské historické škole, orientace směřující k pojmu historické antropologie, pojmu historie, která neuznává přesné hranice se sociologií a etnologií, měl podstatně měnit architekturu jádra této knihy, architekturu závislou na teoretické a metodologické volbě.

Začínám studiem struktur prostoru a času nejen proto, že to jsou základní rámce každé společnosti, ale poněvadž jejich studium ukazuje, že v dějinách se nepochopí a nefunguje nic, co není smíšenou strukturou materiálních a symbolických skutečností. Prostor středověku je současně dobýváním území, cest, míst a vytvářením představy o těchto prostorech. Je to prostor zhodnocený, odsouvající na vedlejší kolej starověký protiklad pravé a levé strany a dávající přednost dvojicí nahoře a dole, uvnitř a vně. Prostor vybudovaný jako uskutečnění kolektivní identity, ale vytvářející zároveň už ve svém lůně oddělené prostory pro kacíře, žida, ale i pro ty křesťany, v nichž vládnoucí společnost vidí už jenom zbloudilé ideály, poutníka, z něhož se stal tulák, chudáka, který se změnil ve statného žebráka, malomocného, z něhož se vyklubal travič, folklór, který pod karnevalovými maskami vyjevuje svou pravou tvář, tvář Satanovu. Doba, kdy je vedena pře mezi zvony katedrál a venkovských zvoníc, mezi časem rozporů v eschatologii, doprovázených obracením na víru, zázraky, ďábelskými a božskými zjeveními, a nepřetržitým časem dějin, jež letopisci a kronikáři pracně dávají dohromady, mezi cyklickým časem liturgického kalendáře a lineárním časem příběhů a vyprávění, mezi časem práce, časem zábavy a pomalu se vynořujícím časem dělitelným na stejné a mechanicky měřitelné části, časem hodin, který je též časem

sjednocující moci, státu. Tak se v hloubkových strukturách odhaluje tato jednota skutečného a pomyslného, jejíž pochopení nedovoluje přijmout problematiku základny a nadstavby, starých cest, které nikam nevedly.

Vždy mi pak připadá nutné klást na obou koncích historického řetězu důraz na dvě oblasti, jejichž důležitost postupně prokázalo nedávné bádání, na materiální kulturu a mentalitu. Ostatně není pravda, že by materiální kultura byla čistě hmotná. Antropologové nás naučili dešifrovat potravu a oděv jako potravinový a oděvní kód. Lidé středověku do těchto kódů symbolicky mnoho investovali. Společnost lovu a zvěřiny opékané na rožni se dívala svrchu na svět zemědělství a vařených pokrmů, ale všichni na různých úrovních jednak obdělávali půdu, jednak se živili masem. Pokud jde o oděv, zmíním se jen o jednom pozoruhodném jevu: o vítězství kožešiny, které právě mistrovsky probádal Robert Delort, a o převratném významu srsti, která není obrácena navenek, nýbrž je otočena dovnitř.

Pokud jde o druhou oblast, mentalitu, je možná neobratnou odpovědí na starý záměr historiků zavést do jejich vědy, která je dosud v plenkách, kolektivní psychologii ve formě, která by nebyla příliš impresionistická či subjektivní, a přitom duševním strukturám uchovat jejich plastičnost a měkkost. Jsou hlavně prostředkem, jak otevřít dveře k jiným dějinám, k čemuś jinému, než je chudokrevnost rutinní, neopozitivistické nebo pseudomarxistické historie.

Hmotný předmět na rozmezí materiální a symbolické stránky skýtá historikovi středověké kultury výhodnou pozorovatelnou: ve světě, kde mají takový význam liturgické úkony a askeze, fyzická síla a tělesný vzhled, ústní komunikace a pozvolné zhodnocování práce, jde o to, pokročit za psané památky a přiznat veškerou důležitost mluvenému slovu a gestu.

Zejména si myslím, že fungování společnosti se vyjasňuje hlavně sociálními antagonismy, zápasem tříd, i když pojem třída sociálním strukturám středověku dobře nevyhovuje. Ale i tyto struktury jsou proniknuty představami a symbolismem. Odtud nutnost doplnit analýzu sociálních „realit“ realitami sociální představivosti, přičemž jedním z nejoriginálnějších výtvorů středověku je to, že se uchyluje k indoevropskému tripartitnímu schématu, jehož důležitost odhalil Georges Dumézil a jemuž Georges Duby právě zasvětil velkou knihu *Tři řády neboli svět představivosti za feudalismu*.

Konečně se domnívám, že ve snaze popsat a vysvětlit středověkou kulturu nesmíme zapomenout na dvě podstatné skutečnosti.

První vyplývá ze samé povahy té doby. Církev v ní hraje ústřední, základní roli. Jenže musíme si uvědomit, že křesťanství tu funguje na dvou úrovních: jako vládnoucí ideologie opřená o značnou světskou moc a jako náboženství ve vlastním slova smyslu. Zanedbat jednu nebo druhou z těchto rolí by vedlo k nepochopení a k omylu. Ostatně v posledním údobí středověku, které podle mne začíná po černém moru, více nebo méně jasné vědomí církve o tom, jak je popírána její ideologická úloha, přivádí církev k tvrdšímu postupu, který se projeví honem na čarodějnice a obecněji šířením křesťanství strachu. Avšak křesťanské náboženství se nikdy neomezilo na tuto roli ideologa a četníka stávající společnosti.

Zvláště ne ve středověku, který mu vděčí za mírový elán, za vzdělání, heroický vzestup, za humanismus, v němž člověk poutník, stvořený k obrazu Božímu, usiluje o věčnost, která není za ním, nýbrž před ním.

Druhá skutečnost je povahy vědecké a intelektuální. Neexistuje snad oblast dějin, kterou by tradiční univerzitní výuka víc rozparcelovala, ve Francii určitě, jinde nejčastěji též. Obecné dějiny neboli dějiny ve vlastním slova smyslu byly rozděleny na dějiny umění a archeologie (ta se mohutně rozvíjí), na dějiny literatury (mělo by se říkat literatur v tomto světě bilingvismu, kde se vedle latiny vzdělavců rozvíjejí místní dialekty), na dějiny práva (zde opět *práv*, neboť vedle obrozujícího se práva římského se ustavuje právo kanonické). Jenže žádná společnost, žádná kultura neměla možná silnější zaujetí pro globálnost, pro celek. Středověk byl v dobrém i špatném slova smyslu totalitní. Uznat jeho jednotu znamená restituovat napřed jeho globálnost.

(1984)

ČÁST PRVNÍ

HISTORICKÝ VÝVOJ

KAPITOLA I.

USÍDLLENÍ BARBARŮ

(5.–7. STOLETÍ)

Středověká západní Evropa se zrodila na troskách římského světa. Našla v něm oporu a zároveň i handicap. Řím byl její živnou půdou i ochromením.

Řím středověké Evropě především odkázal dramatickou alternativu, kterou symbolicky vyjadřuje legenda o jeho původu: uzavřený Řím hradebního pásu (*pomerium*) a ohrazeného prostoru (*templum*), vítězí nad Římem bez hranic, bez hradeb, jež marně naznačoval nešťastný Remus.

Římské dějiny, založené Romulem ve znamení uzavřenosti, jsou i ve svých úspěších pouze dějinami velkolepého ohrazení. Město kolem sebe shromažďuje prostor rozšiřovaný výboji, až je vytvořen obvod optimální z hlediska obrany, jež se Římu v 1. století podaří uzavřít opevněnou hranicí (*limes*), skutečnou Čínskou zdí západního světa. Uvnitř těchto hradeb vykořisťuje, ale netvoří: žádné technické novoty od helénistických dob, hospodářství živé plněním, jemuž vítězné války dodávají otrockou pracovní sílu a drahé kovy pocházející z nahromaděných pokladů Východu. Vyniká v tradičních dovednostech: válka – vždy obranná, i když vypadá jako dobytčá; právo založené na soustavě precedenčních případů a chránící proti novotám; smysl pro stát, zajišťující stabilitu institucí; architektura, výhradně umění stavět příbytky.

Toto veledílo strnulosti, jímž římská civilizace byla, je v druhé polovině 2. století napadeno rozrušujícími silami destrukce a obnovy.

Velká krize ve 3. století budovu podkopává. Jednota římského světa se narušuje: srdce, Řím a Itálie, kornatí a nedodává už krev údům, které se pokoušejí žít vlastním životem: provincie se osamostatňují, pak se dávají na výboj. Hispánci, Galové, Orientálci zaplavují senát. Císaři Traianus a Hadrianus jsou původem z Hispánie, Antoninus pochází z Galie; za dynastie Severovců jsou císaři Afričané, císařovny Syřanky. Edikt Caracallův přiznává roku 212 římské domovské právo všem obyvatelům impéria. Stejně jako úspěch romanizace značí tento vzestup provincií nárůst odstředivých sil. Středověká západní Evropa zdědí dilema tohoto zápasu: jednota, nebo rozmanitost, křesťanský svět, nebo národy?

Podstatnější ztráta rovnováhy: západní Evropa ztrácí svou ekonomickou substanci ve prospěch Východu. Zlato, jímž se platí dovoz přepychového zboží, uniká na Východ, který vyrábí a prodává a jehož obchodníci, Židé, Syřané, získávají monopol na velký obchod. Západoevropská města chudnou, východní metropole vzkvétají.

Založení Konstantinopole, Nového Říma, Konstantinem (324–330) ztělesňuje tuto gravitaci římského světa k Východu. Toto rozštěpení poznamená též středověký svět: snahy o jednotu mezi Západem a Východem neodolají vývoji, který je napříště protichůdný. V realitě 4. století je vepsáno schisma. Byzanc bude pokračovatelkou Říma a pod maskou prosperity a lesku bude za svými hradbami pokračovat v římské agónii až do roku 1453. Zchudlá, zbarbarizovaná západní Evropa bude muset znovu projít obdobími rozkvětu, který jí na konci středověku otevře cesty do celého světa.

Ještě vážnější věc: římská pevnost, z níž odcházely legie, aby získaly zajatce a kořist, je sama obležena a brzy i dobyta. Poslední velká vítězná válka se datuje z dob Traianových a zlato Dáků po r. 107 je poslední velkou živinou římské prosperity. K vnější vyčerpanosti se přidává vnitřní stagnace a nejprve demografická krize, která vyhrocuje nedostatek otrocké pracovní síly. Ve 2. století Marcus Aurelius zadrží útok barbarů na Dunaji, kde roku 180 umírá, ve 3. století dochází k celkovému útoku na hranice římské *limes*, která se spíše než vojenskými úspěchy ilyrských císařů na konci století a jejich následovníků uklidňuje při oddechu, který nastává, když jsou jako *foederati*, spojenci, přijímáni barbari, kteří vstupují do armády nebo se usazují na vnitřních okrajích říše: první náznaky splynutí charakteristického pro středověk.

Císaři se domnívají, že odvrátí svůj osud, když se zřeknou ochranných božstev, která zklamala, a přijmou nového Boha křesťanů. Konstantinovská obnova jako by ospravedlňovala všechny naděje: pod ochranou Kristovou jako by se vracel blahobyt a mír. Jde jen o krátký oddech. A křesťanství je špatným spojencem – Říma. Římské struktury jsou pro církev pouze rámcem, jemuž se přizpůsobuje, základem, o který se opírá, nástrojem, jímž se upevňuje. Jako náboženství s univerzálním posláním křesťanství váhá, má-li se uzavřít v hranicích určité civilizace. Bezpochyby bude hlavní spojnicí římské kultury se středověkou západní Evropou. Bezpochyby zdědí po Římu a jeho historických počátcích sklon uzavírat se do sebe. Ale tváří v tvář tomuto uzavřenému náboženství pozná západoevropský středověk také náboženství otevřené a dialog těchto dvou tváří křesťanství bude tomu přechodnému věku vládnout.

Uzavřené hospodářství, nebo otevřené hospodářství, zemědělská společnost, nebo městská společnost, jediná pevnost, nebo rozličné stavby, na vyřešení těchto alternativ bude středověká západní Evropa potřebovat deset století.

Můžeme-li v krizi římského světa ve 3. století odhalit počátek rozvratu, z něhož se zrodí středověká západní Evropa, jsme oprávněni považovat vpády barbarů v 5. století za událost, která přeměny urychluje, dodává jim katastrofický ráz a hluboce mění jejich podobu.

Germánské vpády v 5. století nejsou pro římský svět novinkou. Nemusíme se vracet ke Kimbrům a Teutonům, které na počátku druhého století před Kristem porazil Marius, ale je třeba si připomenout, že od dob vlády Marca Aurelia

(161–180) na římskou říši bez ustání doléhá germánská hrozba. Barbarské vpády jsou jedním z podstatných prvků krize 3. století. Galští i ilyrští císaři z konce 3. století nebezpečí na čas odvrátili. Avšak – abychom se omezili na západní část říše – velký nájezd Alamanů, Franků a jiných germánských kmenů, které roku 276 zpustoší Galii, Hispánii, severní Itálii, předjímá velký nápor 5. století. Zanechá nezacelené rány – zpustošený venkov, zničená města –, urychluje hospodářský vývoj – úpadek zemědělství, ústup měst –, způsobuje úbytek počtu obyvatelstva a sociální přeměny: venkovský lid musí přijmout čím dál tíživější ochranu velkých vlastníků půdy, kteří se také stávají vůdci ozbrojených tlup, postavení kolona se blíží postavení otroka. A bída venkovského lidu občas přerůstá v selská povstání: afričtí agonistikové (*circumcelliones*), galští a hispánští bagaudi, jejichž vzpoury se chronicky opakují ve 4. a 5. století.

Rovněž na Východě se objevují barbaři, kteří zamíří na Západ a sehrají tam velice důležitou úlohu: Gótové. Roku 269 je v Niši (Naissos) zastaví císař Claudius II., avšak oni obsadí Dákii, a nebylo-li jejich skvělé vítězství nad císařem Gratianem u Hadrianopole 9. srpna roku 378 rozhodující událostí, kterou s hrůzou popsalo tolik „romanofilských“ historiků – „Zde bychom mohli skončit,“ píše Victor Duruy, „neboť z Říma už nic nezbyvá: víra, instituce, kurie, vojenská organizace, umění, literatura, všecko zmizelo“ –, je to nicméně hromová rána ohlašující bouři, která zachvátí západní část římské říše.

O Gótech jsme zpraveni lépe než o většině ostatních nájezdníků z dějepisného díla Iordanova, pravda tendenčního, jelikož on sám je barbarského původu, a pozdního, protože píše uprostřed 6. století: ale užívá seriózních psaných i ústních dokladů, zvláště ztracených Cassiodorových *Dějin Gótů*. Historikové a archeologové v hrubých rysech potvrzují, že „Wanderungen“ Gótů směřovaly, jak píše Iordanes, ze Skandinávie k Azovskému moři přes Meklenbursko, Pomořansko a Pripetšské bažiny. Kolem roku 230 založili v jižním Rusku stát. „Gótové vyšli se svým králem jménem Berg,“ píše Iordanes, „z ostrova Skanzia (Švédsko), který je jakousi kolébkou, nebo chcete-li, dělohou národů. Poté co postoupili až k sídlům Ulmerugů (východní Pomořansko) a jejich počet vzrostl, rozhodli se za vlády pátého krále po Bergovi..., že vyšlou vpřed vojsko s rodinami Gótů, aby hledali prostornější příbytky a vhodnější území, a tak Gótové dorazili do Skytie. Velice úrodný kraj vojsko lákal; ale poté co jich polovina přešla na druhou stranu, most umožňující přechod přes řeku se zřítíl, takže pak už nebylo možno jít dál ani couvnout zpět, neboť ten kraj je obklopen močály, které ho obkličují jako nějaký vír.“

Na příčinách vpádu nám tolik nezáleží. Vzrůst počtu obyvatelstva, přitažlivost úrodnějších území, jichž se dovolává Iordanes, přišly pravděpodobně ke slovu až po počátečním impulsu, jímž klidně mohla být změna klimatu, ochlazení, které od Sibiře po Skandinávii omezilo rozsah pozemků, na nichž barbarské kmeny pěstovaly obilí a chovaly dobytek, a uvedlo je do pohybu, takže jeden tlačil druhého směrem na jih a na západ až k nejzazším výběžkům západní Evropy: do Británie, která se měla stát Anglií, do Galie, která se stane Francií, do Hispánie, jejíž

jediná jižní část bude pojmenována po Vandalech (Andalusie), a do Itálie, která jenom na severu, v Lombardii, uchová jméno pozdních nájezdníků.

Na některých aspektech těchto vpádů záleží víc.

Především vpády jsou skoro vždycky útekem vpřed. Nájezdníci jsou štvanci tlačení silnějším nebo krutějším, než jsou sami. Jejich krutost je nezřídka krutostí ze zoufalství, zvláště když jim Římané odeprou útočiště, o které často pokojně žádají.

Svatý Ambrož koncem 4. století dobře pochopil tyto řetězovité vpády: „Hunové se vrhli na Alany, Alanové na Góty, Gótové na Taifaly a Sarmaty, Gótové vytlačeni ze své vlasti nás zatlačili do Illyrica. A to není konec!“

Iordanes zase zdůrazňuje, že Gótové se roku 378 chopili zbraní proti Římanům proto, že jim bylo vyhrazeno skrovné území, kde neměli zdroje obživy, a Římané jim velice draho prodávali maso ze psů a odporných zvířat a nutili je, aby jim dávali své syny jako otroky výměnou za trochu potravy. Proti Římanům je vyzbrojil hlad. Římané ve skutečnosti vůči barbarům tradičně zaujímal dvojí postoj. Leckdy, podle okolností a lidí, byli ochotni přijmout kmeny tlačící se u jejich bran, a považující je za spojence, uznávali jejich zákony, jejich mravy, jejich osobitost. Tak odzbrojili jejich výbojnost, udělali z nich k svému prospěchu vojáky a zemědělce a čelili tím kritickému nedostatku pracovní síly ve vojsku a v zemědělství.

Císaři provádějící tuto politiku neměli dobrou pověst u tradicionalistů, pro které barbari byli spíše zvířata než lidé – druhý postoj byl častější.

„Konstantin,“ praví řecký historik Zosimos, „otevřel bránu barbarům ... byl příčinou zkázy impéria.“

Ammianus Marcellinus pranýřuje slepotu Valentovu, který roku 376 organizuje přechod Gótů přes Dunaj. „Rychle byli vysláni četní emisáři pověřeni opatřit tomu divokému lidu dopravní prostředky. Hleděli, aby žádný z budoucích bořitelů římské říše, byť byl na smrt nemocen, nezůstal na druhém břehu ... A celý ten chvat, celý ten rozruch jen proto, aby byla dovršena zkáza římského světa!“ Právě tak Theodosius byl podle Iordana velký přítel Gótů, *amator generis Gothorum*.

Někteří z barbarů si vysloužili zvláštní pověst svou odporností a krutostí. Takto vypadají Hunové podle slavného popisu Ammiana Marcellina: „Jejich krutost přesahuje vše: železem vyrývají hluboké jizvy do tváří novorozeňat, aby v nich zničili veškeré kořínky vousů; tak stárnou bez vousů a bez pŕvabu, podobni eunuchům. Mají zavalité tělo, silné údy, mohutnou šíji, jejich rozložitě postavy nahánějí hrůzu. Jako by to byla dvounohá zvířata nebo postavy hrubě opracované na způsob kmenů, stojící na zábradlích mostů ... Hunové nevaří ani neupravují to, co jedí, živí se jen divoce rostoucími kořínky nebo syrovým masem kteréhokoliv zvířete, které nějaký čas zahřívají mezi stehny na hřbetě svého koně. Neznají přístřeší. Nemají ve zvyku stavět domy ani náhrobky ... Halí se do plátna nebo do sešitých kůží lesních myší, nemají jeden oděv na doma a jeden na parádu; jakmile si oblečou tuniku vybledlé barvy, nesvléknou ji, dokud nezchátrá a nerozpadne se ... Vypadají, jako by byli přibiti ke svým koním ... Neslezou z nich, ani

aby se najedli nebo napili, spí nachýleni k hubenému krku svého zvířete a sní si své sny podle libosti...”

A Langobardi na sebe v 6. století po tolika ukrutnostech dokáží upozornit svou zuřivostí, „divoši, jejichž krutost je obvykle horší než krutost Germánů“.

Autoři těchto textů jsou zajisté především pohané, kteří jako dědici řecko-římské kultury nenávidí barbara, který ničí tuto civilizaci zvenčí i zevnitř, boří ji nebo ji hanobí. Ale mnoho křesťanů, pro které je římská říše kolébkou křesťanství, seslanou Prozřetelností, pocituje k vetřelcům stejný odpor.

Svatý Ambrož vidí v barbarech nepřátele zbavené lidskosti a vybízí křesťany, aby zbraněmi bránili „vlast proti vpádu barbarů“. Biskup Synesios z Kyrény říká všem nájezdníkům Skytové – symbol barbarství – a aplikuje na ně verš Iliady, v němž Homér radí „vyhnat ty psy zločenné, které přivedl Osud“.

Nicméně jiné texty mluví jinou řečí. Svátý Augustin, nařikaje nad nešťastným osudem Římanů, odmítá v dobytí Říma Alarichem roku 410 spatřovat něco jiného než bolestnou běžnou událost, jakých římské dějiny zažily mnoho, a zdůrazňuje, že na rozdíl od většiny vítězných římských vojevůdců, kteří se vyznamenali plněním dobytých měst a vyhlazováním jejich obyvatelů, Alarich svolil k tomu, aby křesťanské chrámy byly považovány za útočiště, a bral na ně ohled. „Všechno to plenění, vraždění, drancování, žhářství, mučení, které bylo spácháno při té nedávné zkáze Říma, je věcí válečných zvyklostí. Avšak to, co se událo nově, ta barbarská krutost, která se zázračnou změnou tvárnosti věcí ukázala tak mírnou, že vybrala, označila a lidmi zaplnila nejprostornější basiliky, kde nikdo nebude udeřen, odkud nikdo nebude vyvlečen, kam mnozí byli zavedeni, aby byli soucitnými nepřáteli vysvobozeni, odkud nikdo nebude odvečen do zajetí, a to ani krutými nepřáteli: toto je třeba připsat jménu Kristovu, křesťanským časům...”

Ale nejpodivuhodnější text pochází od prostého mnicha, který nemá jako aristokratičtí biskupové důvody šetřit římský společenský řád. Kolem roku 440 Salvianus, který si říká „marseilleský kněz“ a je mnichem na Lérinských ostrovech, napsal traktát *O vládě Boží*, který je apologií Prozřetelnosti a pokusem o vysvětlení stěhování národů.

Příčina katastrofy je vnitřní. Hříchy Římanů – křesťany nevyjímaje – zničily říši a jejich nepravosti ji vydaly napospas barbarům. „Římané byli sami sobě nepřáteli horšími než jejich nepřátelé vnější, neboť třebaže je barbari už rozdrtili, ničili se ještě víc sami.“

Ostatně co vyčítat těm barbarům? Neznají náboženství, jestliže hřeší, tedy nevědomky. Jejich morálka, jejich kultura je jiná. Proč odsuzovat to, co je odlišné?

„Saský lid je krutý, Frankové jsou věrolomní, Gepidové nelidští, Hunové nestoudní. Jenže jsou jejich nepravosti stejně hříšné jako naše? Je nestoudnost Hunů tak trestuhodná jako naše? Věrolomnost Franků hodná takového pokárání jako naše? Je opilý Alaman hoden odsouzení tak jako opilý křesťan? Je chamtivý Alan tak hoden zavržení jako chamtivý křesťan? Překvapuje podvádění u Huna nebo Gepida, když nevědí, že podvádět je hřích? Je křivá přísaha u Franka něco neslýchaného, když se domnívá, že křivá přísaha je řeč jako každá jiná, a nikoli zločin?“

Salvianus nám hlavně – nehledě k osobnímu stranění, o němž lze diskutovat – uvádí hlubší důvody, proč barbaři měli úspěch. Bezpochyby tu byla vojenská převaha. Převaha barbarské jízdy umožňuje plně využít převahy ve výzbroji. Zbraní barbarských vpádů byl dlouhý, ostrý a špičatý meč, sečná zbraň, jejíž strašlivá účinnost je reálným pramenem středověkých literárních nadsázek: rozťaté přilbice, rozpolcené hlavy a těla, leckdy i včetně koně. Ammianus Marcellinus s hrůzou zaznamenává takový hrdinský čin Římanům neznámý. Avšak barbaři byli i v římském vojsku, a jakmile pominulo překvapení z prvních srážek, protivník vojenskou převahu rychle vyrovnává.

Pravda je, že barbaři těžili z aktivní nebo pasivní pomoci širokých vrstev římského obyvatelstva. Sociální struktura římské říše, kde lidové vrstvy byly čím dál víc deptány menšinou bohatých a mocných, vysvětluje úspěch barbarských vpádů. Poslechněme si Salviana: „Chudáci jsou odírání, vdovy naříkají, sirotci jsou utlačováni, takže mnozí z nich včetně lidí urozených a s vyšším vzděláním se utíkají k nepřátelům. Aby nezahynuli při veřejném pronásledování, odcházejí hledat mezi barbary římskou lidskost, protože mezi Římany nemohou déle snášet barbarskou nelidskost. Liší se od národů, k nimž se uchylují; nemají nic z jejich mravů, nic z jejich řeči a troufám si říci ani nic z odporného zápachu barbarských těl a šatů; přesto se raději přizpůsobují těmto rozdílným mravům, než by mezi Římany snášeli nespravedlnost a krutost. Odcházejí tudíž ke Gótům nebo k bagaudům či k jiným barbarům, kteří vládnou všude, a nemusejí toho vyhnanství vůbec litovat. Raději totiž svobodně žijí ve zdánlivém otroctví, než by byli otroky ve zdánlivé svobodě. Jména římského občana, donedávna nejenom velice váženého, ale draze placeného, se dnes kdekdo zříká a štítí se ho, nejenže nemá valnou cenu, ale budí odpor ... Z toho plyne, že i ti, kdo neprchají k barbarům, jsou přesto nuceni stát se barbary, jako je tomu u většiny Hispánců a značné části Galů i u všech těch, které po celém okrsku římského světa římská nespravedlnost nutí nebýt už Římany. Zmíňme se teď o bagaudech, kteří poté, co byli ožebračeni špatnými a krutými soudci, co byli bití a zabíjeni, poté co ztratili právo na římskou svobodu, přišli také o čest jména Říman. A my je nazýváme vzbouřenci a zatracenci, a zatím jsme to my, kdo je donutil stát se zločinci.“

V těch větách je obsaženo vše: spolčení barbarů se vzbouřenci, Gótů s bagaudy a vývoj římských lidových mas, který z nich dělá barbary dřív, než barbaři přišli. Učenec, který tvrdil, že „římská civilizace nezemřela krásnou přirozenou smrtí“, ale že „byla zavražděna“, pronesl tři nepravdy, neboť římská civilizace vskutku spáchala sebevraždu, v té sebevraždě nebylo nic krásného ani přirozeného, ale ona na ni nezemřela, protože civilizace nejsou smrtelné, a římská civilizace barbary přežila a udržela se při životě po celý středověk a déle.

Po pravdě řečeno usazení nejednoho barbara na římské půdě proběhlo ke spkojenosti všech. Chlorus, panegyrista z Kostnice, prohlašuje na počátku 4. století: „Chamav, který nás tak dlouho ničil svým loupením, pro nás obdělává pole, stará se teď, aby nás obohatil; hle, jak se po selsku oblečen dře, dochází na naše trhy a přivádí tam na prodej svá zvířata. Velké neobdělané pozemky kolem Amiensu,

Beauvais, Troyes, Langres se teď díky barbarům znovu zelenají.“ Stejnou písničku zpívá jiný Gal, rétor Pacatus, který přichází roku 389 do Říma pronést oslavnou řeč na Theodosia. Blahopřeje císaři, že udělal z Gótů, nepřátel Říma, zemědělce a vojáky v římských službách.

Jasnoživí duchové spatřují uprostřed zkoušek budoucí řešení: splynutí barbarů s Římany. Rétor Themistios koncem 4. století předpovídá: „V tuto chvíli jsou rány, které nám Gótové zasadili, dosud čerstvé, ale brzo budou našimi spolustolovníky a spolubojovníky a budou se podílet na veřejných úřadech.“

Příliš optimistická slova, neboť jestliže se časem skutečnost podobala trochu idylickému obrazu Themistiovu, tak s tím význačným rozdílem, že vítězní barbari vedle sebe strpěli poražené Římany.

Nicméně to, že se ty dvě skupiny sobě přizpůsobily, bylo hned od počátku podporováno jistými okolnostmi.

Barbari, kteří se v 5. století usadili v římské říši, nebyli ty mladé, ale divoké kmeny, které nedávno opustily své pralesy nebo stepi, jak je líčili jejich soudobí hanobitelé či jejich moderní obdivovatelé. Nebyly-li to, jak přehnaně tvrdil Fustel de Coulanges, zbytky vysílené rasy, „rozervané dlouhými vnitřními zápasy, vyčerpané řadou sociálních převratů a ztrativší své instituce“, velice se vyvinuli od dob stěhování trvajících často staletí, které je nakonec přimělo k tomu, že se vrhli na římský svět. Mnoho viděli, mnohemu se naučili a leccos podrželi v paměti. Jejich cesty je uvedly do styku s kulturami a civilizacemi, od nichž přijali mravy, umění a výrobní techniky. Většina z nich byla přímo nebo nepřímo ovlivněna asijskými kulturami, íránským světem i samotným světem řecko-římským, zejména v jeho východní části, která stávajíc se Byzancí zůstala nejbohatší a nejoslnivější.

Přinesli s sebou zjemnělé kovodělné výrobní techniky: damaskování, vyrábění předmětů z drahých kovů, umění zpracovávat kůži a obdivuhodné stepní umění s jeho stylizovanými zvířecími motivy. Často je lákala kultura sousedních říší a pojali k jejich vědění a přepychu obdiv, zajisté neobratný a povrchní, ale plný respektu.

Attilovi¹ Hunové nejsou už zcela divochy, které líčil Ammianus Marcellinus. Je-li cosi legendárního v obrazu Attilova dvora přístupného filozofům, je nápadné, že roku 448 věhlasný galský lékař Eudoxius, zkompromitovaný svými styky s bagaudy, nachází útočiště u Hunů. Téhož roku se Priscus, římský vyslanec z Konstantinopole u Attily setkává s Římanem z Moesie, zajatcem, který zůstal se svými novými pány, manželem barbarky, který mu vychvaluje společenskou organizaci Hunů a srovnává ji s organizací římského světa.

Iordanes, který není pravda nestranný a píše v 6. století, praví o Gótech: „Tento národ měl za krále Zalmoxida, filozofa, jehož nesmírnou učenost dosvědčují letopisci; už předtím měl muže velice vzdělané: Zeutu, pak Dikinea ... Gótům tudíž nechyběli učitelé, kteří by je naučili filozofii. Proto byli vždy osvícenější

1 U slov označených hvězdičkou viz Slovník jmen, termínů a pojmů na konci knihy.

než většina barbarů, vyrovnali se skoro Řekům, jak praví Dion, který vypsal v řečtině jejich dějiny.“

Tvář barbarských nájezdníků změnila jiná důležitá skutečnost. Jestliže část jich zůstala pohany, jiná a nikoli nejmenší část přijala křesťanství. Jenže zvláštní náhodou, která měla mít vážné důsledky, tito na víru obrácení barbaři – Ostrogóti, Vizigóti, Burgundi, Vandalové a později Langobardi – přijali ariánství, které bylo po nikajském koncilu prohlášeno za kacířství. Byli vlastně obráceni na křesťanskou víru „apoštolem Gótů“ Wulfilou*, vnukem křesťanů z Kappadokie, které Gótové zajali roku 264. Jako dítě byl „pogótštěn“ a v mládí poslán do Konstantinopole, kde byl získán pro ariánství. Jako biskup misionář se vrátil ke Gótům, přeložil pro jejich poučení do gótské biblí a udělal z nich kacíře. A tak to, co mělo být náboženským poutem, bylo naopak příčinou nesvárů a vyvolalo potom rozbroje mezi ariánskými barbary a katolickými Římany.

Zbývalo kouzlo, jímž na barbary působila římská civilizace. Nejenomže se barbarští vůdcové dovolávali Římanů jako poradců, ale snažili se často napodobovat římské mravy, honosili se římskými tituly: konzul, patricius atd. Nevystupovali jako nepřátelé, nýbrž jako obdivovatelé římských institucí. Nanejvýš je bylo možno považovat za uchvatitele. Byli pouze poslední generací těch cizinců, Hispánců, Galů, Afričanů, Ilyrů, Orientálců, kteří ponenáhlu dosahovali nejvyšších úřadů a císařského trůnu. Ještě lépe: žádný barbarský panovník se sám neodvážil prohlásit za císaře. Když Odoaker roku 476 sesadí západořímského císaře Romula Augustula, odesílá císaři Zenonovi do Konstantinopole říšské insignie a dává mu najevo, že jediný císař stačí. „Obdivujeme hodnosti, které nám udělili císařové, víc než své vlastní,“ píše jeden barbarský král císaři. Nejmocnější mezi nimi, Theoderich, přijímá římské jméno Flavius, píše císaři: *ego qui sum servus vester et filius*, „já, který jsem vaším otrokem a vaším synem“, a oznamuje mu, že jeho jedinou ctižádostí je udělat ze svého království „napodobeninu vašeho, kopii vaší říše, které není rovna“. Je třeba vyčkat roku 800 a Karla Velikého, aby se barbarský vládce odvážil prohlásit císařem.

A tak každý tábor jako by druhému vycházel vstříc. Upadající Římané, zevnitř zbarbarizovaní, se snižovali na úroveň otesaných, navenek uhlazených barbarů.

Jisté je, že vidět ve vpádech barbarů epizodu pokojného usídlování, a jak se žertovně připomínalo, jev „turistického putování“, zdaleka neodpovídá skutečnosti.

Ty doby byly bezesporu především dobami zmatku. Zmatku, který nejprve povstal samotným míšením nájezdníků. Na své pouti kmeny a národy mezi sebou bojovaly, podmaňovaly jedny druhé, mísily se. Některé vytvářejí efemérní svazy, třeba Hunové, kteří do svého vojska začleňují zbytky poražených Ostrogótů, Alanů, Sarmatů. Řím se snaží podněcovat jedny proti druhým, pokouší se ve chvatu romanizovat ty, kteří dorazili první, aby si z nich udělal nástroj proti těm, kteří přišli po nich a zůstali více barbary. Vandal Stilicho, ochránce císaře Honoria, použije proti uchvatiteli Eugeniovi a jeho frankému spojenci Arbogastovi armády složené z Gótů, Alanů a kavkazských národů.

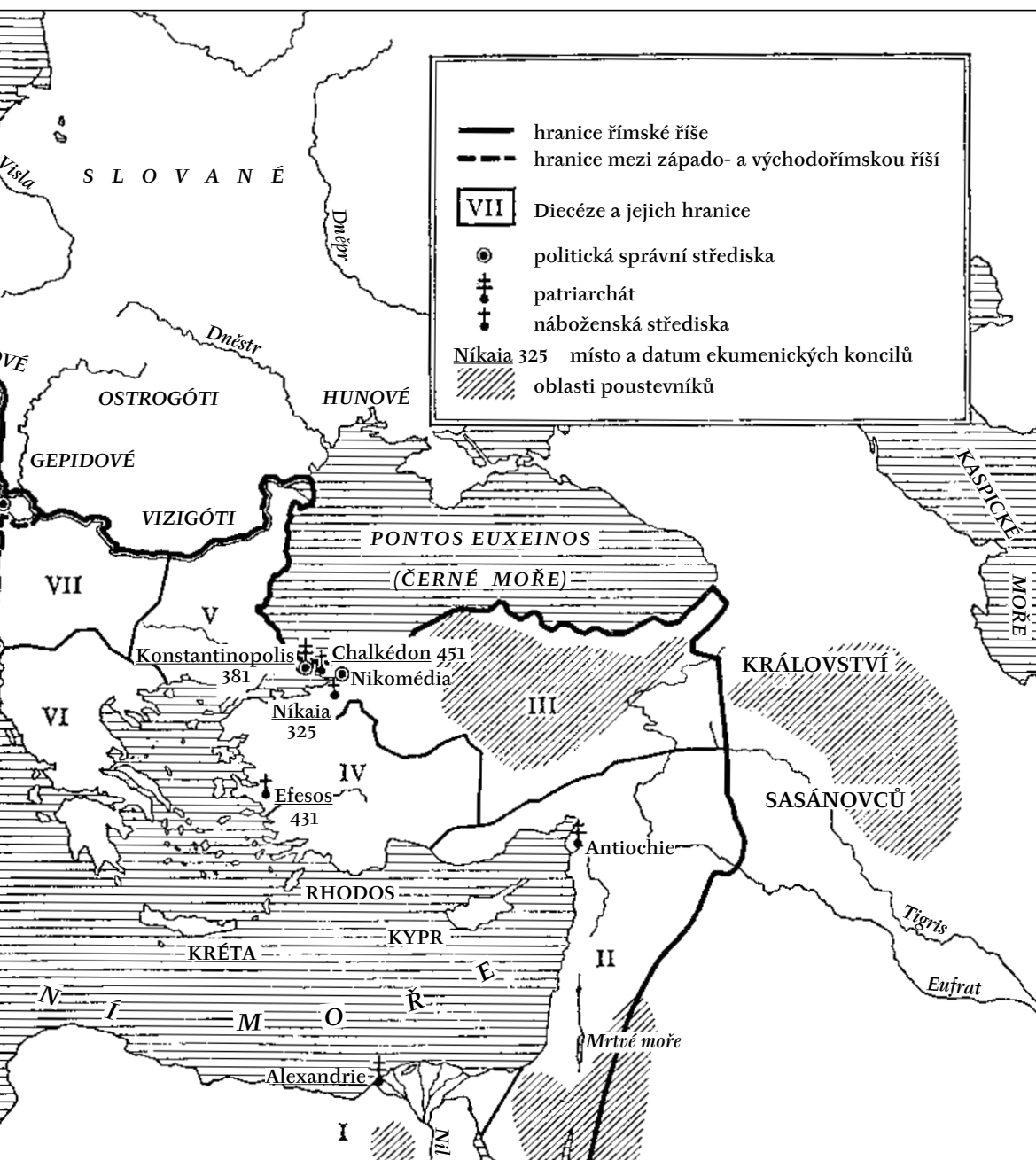
Menší, ale významné události na hlavní frontě na středním Dunaji od Pasova po Klosterneuburg jsou v druhé polovině 5. století náplní příkladného příběhu *Život svatého Severina*, jak jej vyprávěl jeho žák Eugippius. Severinus, původem z Východu, ale Latin, se pokouší kolem zbytků římského obyvatelstva dunajského Norica s pomocí germánského kmene Rugiů a jejich „králů“ zorganizovat odpor proti tlaku ostatních nájezdníků připravených vynutit si přechod přes řeku, Alamanů, Gótů, Herulů, Duryнкů. Mnich poustevník chodí od jednoho opevnění, kam se uchýlilo římsko-rugijské obyvatelstvo, k druhému, bojuje proti kacířství, pohanství, hladu, proti nájezdům barbarů se brání duchovními zbraněmi, hmotné mu totiž scházejí. Varuje obyvatele před nerozvážnostmi: vyjít z tábora, aby si načesali ovoce nebo sklídili obilí, znamená vydávat se v nebezpečí, že budou nepřitelem zabiti nebo zajati. Zastrahuje nebo obměkčuje barbarů slovem, zázraky, mocí ostatků svatých. Nedělá si iluze. Když na něm optimisté nebo nevědomci požadují, aby jim u rugijského náčelníka vymohl právo obchodovat, odpoví: „K čemu myslet na zboží v místech, kam už nebude moci žádný kupec přijít?“ Eugippius skvěle popisuje zmatené události a prohlašuje, že dunajská hranice tone ustavičně ve zmatecích a nevyjasněnostech: *utraque Pannonia ceteraque confinia Danuvii rebus turbabantur ambiguis*. Veškerá vojenská, správní, hospodářská organizace se rozpadá. Nastává hlad. Smýšlení a cítění čím dál víc hrubne, podléhá pověrám. A to, co je neodvratné, zvolna nastává. Opevnění padají jedno po druhém do rukou barbarů a posléze po smrti Severina, toho božího člověka, který se stal všestranně činným vůdcem těch rozložených skupin, Odoaker rozhodne, že ti, kdo zbyli, budou deportováni do Itálie. Deportovaní s sebou odvázejí Severinovy ostatky a nakonec je uloží v jednom klášteře u Neapole. Takové je, takové bude v průběhu desetiletí časté rozuzlení *rerum ambiguarum* barbarských vpádů.

Zmatek se množí vlivem strachu. I když vezmeme v úvahu, že autoři přehánějí, líčení masakrů a pustošení, jehož je literatura 5. století plná, nenechává na pochybách o hrůzách a zkáze, které „projížděly“ barbarských kmenů doprovázely.

Takto vypadala podle Orense, biskupa v městě Auch, Galie po velkém vpádu barbarů roku 417: „Hleď, jak nečekaně dolehla smrt na celý svět, kolik válečného násilí postihlo národy. Ani hrbolatá půda hustých lesů nebo vysokých hor, ani toky řek s dravými víry, ani ochrana, kterou pro tvrze vytváří jejich poloha, pro města jejich hradby, ani hráz, kterou vytváří moře, ani smutné samoty pouště, ani soutěsky, dokonce ani jeskyně, nad nimiž visí temné skály, neunikly rukám barbarů. Mnozí zahynuli jako oběti obmyslnosti, mnozí věrolomnosti, mnozí byli udáni svými spoluobčany. Mnoho zla napáchaly nástrahy, mnoho též násilnosti lidu. Co nezkontrolovala síla, to zkontroloval hlad. Matka bídne zahynula s dětmi a s manželem, pán spolu se svými nevolníky upadl do otroctví. Někteří se stali potravou psů; mnozí zakusili, že je jejich domy připravily o život a pak jim posloužily coby hranice. V hradních vsích, na statcích, na venkově, na rozcestích, po všech koutech, tu i tam podél cest všude smrt, utrpení, zkáza, požár, smutek. Jediná hranice proměnila v dým celou Galii.“

Mapa 1. ŘÍMSKÝ SVĚT KONCEM 4. STOLETÍ

A Hispánie podle biskupa Idacia:

„Barbaři se valí hispánskými kraji; bič nákazy rovněž běsní, krutovláda výběr-
cích daní drancuje bohatství a majetek ukrytý ve městech, soldateska je spotře-
bovává. Zuřil hladomor tak strašný, že lidé z hladu pojídali lidské maso; matky
zabíjely své děti, pekly je, živily se jejich těly. Zvířata, přivyklá mrtvolám těch,
kdo zahynuli hladem, mečem, nákazou, usmrcují i muže v plné síle; nestačí jim,
že se nasýtily masem mrtvol, útočí na lidi. A tak čtyři metly, meč, hlad, nákaza,
zvěř, zuří všude po celém světě, a dochází na proroctví Hospodinova učiněná
skrze proroky.“

Tak děsivý je úvod, jímž začínají dějiny středověké západní Evropy. Bude udá-
vat tón po celých dalších deset století. Meč, hlad, epidemie, zvěř budou chmur-
nými protagonisty těchto dějin. Nepřinesli je s sebou určitě jenom barbaři. Znal
je antický svět a v plné síle se měly vrátit ve chvíli, kdy je barbaři rozpoutali.
Jenže barbaři dodali tomuto rozpoutanému násilí neslýchané síly. Na západní
Evropu vrhá napříště svůj vražedný stín dvousečný meč, dlouhý meč časů stě-
hování národů, který se stane zbraní rytířů. Než se pomalu obnoví tvořivá práce,
zmocní se západní Evropy na dlouhou dobu zběsilost zkázy. Muži středověké
západní Evropy jsou přece syny těch barbarů podobných Alanům, které popisuje
Ammianus Marcellinus: „Slast, kterou mírní a pokojní duchové nacházejí v kra-
tochvíli věnované studiu, nalézají oni v nebezpečí a ve válce. Nejvyšším štěstím je
podle nich položit život na bitevním poli; zemřít stářím nebo náhodou je hanba
a zbabělost, které mají ve strašlivém opovržení; zabít člověka je hrdinství, pro
které nemají dost slov chvály. Nejslavnější trofejí je kštica skalpovaného nepří-
tele; slouží jak ozdoba válečného koně. Nelze u nich spatřit ani chrámy, ani sva-
tyně, dokonce ani doupata pokrytá došky. Tasený meč, zapíchnutý podle bar-
barského zvyku do země, stává se symbolem Martovým, oddaně jej uctívají jako
Vladaře nad kraji, jimiž projíždějí.“

Vášeň ničit vyjadřuje kronikář Fredegar v 7. století ústy matky jednoho bar-
barského krále, povzbuzující svého syna slovy: „Chceš-li vykonat hrdinský čin
a vydobýt si jméno, znič všecko, co druzí postaví, a pobij celý národ, nad kterým
zvítězíš; neboť nemůžeš postavit budovu, jež by převyšovala ty, které postavili
tví předchůdci, a není skvělejšího činu, jímž bys povzněl své jméno.“

Mezi počátkem 5. a koncem 8. století vpád barbarů pronikavě změnil politic-
kou mapu západní Evropy pod formální svrchovaností byzantského císaře, jed-
nou v rytmu pomalé infiltrace a více nebo méně mírumilovného vývoje, podruhé
v rytmu prudkých náporů, doprovázených zápasy a vražděním.

V letech 407–429 pustoší řada nájezdů Itálii, Galii, Hispánii. Nejpozoruhod-
nější epizodou je obležení, dobytí a vyplnění Říma Alarichem a jeho Vizigóty
roku 410. Mnoha z nich se při pádu Věčného města zmocňuje úžas. „Hlas mi
zadrhává a vzlykot mi brání v řeči, když diktují tato slova,“ nařiká svatý Jeroným
v Palestině. „Je dobyto město, které dobylo svět.“ Pohané obviňují křesťany, že

jsou příčinou té pohromy, protože vypudili z Říma jeho ochranná božstva. Svatý Augustin si tuto událost bere za záminku, aby v *Obci Boží* definoval vztahy mezi společností světskou a božskou. Zprošťuje křesťany viny a uvádí událost na pravou míru: běžný tragický případ, který se bude opakovat – tentokrát bez prolévání krve, *sine ferro et igne* – roku 455 s Geiserichem a jeho Vandaly.

Vandalové, Alani, Suebové pustoší Iberský poloostrov. Krátké usídlení Vandalů na jihu Hispánie nicméně pokřtí Andalusii. Od roku 429 Vandalové, jediní barbari vlastníci loďstvo, přeploouvají do severní Afriky a dobývají římskou provincii Afriku, to jest Tunisko a východní Alžírsko.

Vizigóti se po Alarichově smrti valí roku 412 z Itálie do Galie, pak roku 414 do Hispánie, odkud se roku 418 stáhnou, aby se usídlili v Aquitánii. V každém z těchto stadií ostatně účinkovala římská diplomacie. Císař Honorius orientuje ke Galii vizigótského krále Athaulfa a ten se 1. ledna roku 414 v Narbonne žení s císařovou sestrou Gallou Placidii. A císař po zavraždění Athaulfa roku 415 podnítl Vizigóty, aby na Vandalech a Suebech vybojovali Hispánii, pak je povolává zpět do Aquitánie.

Druhá polovina 5. století je svědkem rozhodujících změn.

Na severu skandinávští barbari, Anglové, Jutové a Sasové, po řadě nájezdů obsazují v letech 441–443 Británii (Velkou Británii). Část poražených Britů se přeplaví přes moře a usadí se v Armorice: ta se napříště stane Bretagní.

Avšak hlavní, i když efemérní událostí je vytvoření Attilovy* hunské říše. Attila totiž pohne vším. Nejprve sjednotí, jako o osm století později Čingischán, kolem roku 434 mongolské kmeny postoupivší na Západ, pak porazí a pohltí další barbary, udržuje nějaký čas obojetné vztahy s Byzancí, vchází ve styk s její kulturou, číhaje na ni jako na kořist – tak jako to Čingischán provede s Čínou –, nakonec se nechá přemluvit, aby se po pokusu podniknutém roku 448 na Balkáně vrhl na Galii, kde ho Říman Aëtius, zejména díky vizigótským oddílům, roku 451 zastaví na Katalaunských polích. Hunská říše upadá a hunské hordy se po roce 453 po smrti toho, jenž se zapíše do historie, podle slov neznámého kronikáře z 9. století, jako „bič boží“, vracejí na východ.

Zmatená doba s podivnými osobnostmi a situacemi.

Sestra císaře Valentiniana III. Honoria má za milence jeho vrchního správce. Jejího vznešeného bratra to popudí a potrestá ji tím, že ji vypoví do Konstantinopole. Princezna díky své povaze i z trucu pošle Attilovi, který má na ženy uhrančivý vliv, prsten. Valentinianus si pospíší a sestru provdá, dříve než Hun požádá o ruku nevěsty a spolu s ní o polovinu říše jako věno.

Attila, vracející se z Galie, vpadl roku 452 do severní Itálie, obsadil Aquileiu a odvedl část obyvatelstva do zajetí.

Za šest let nato se zajatci, považovaní už za mrtvé, vracejí. Mnozí zjišťují, že se jejich ženy znovu provdaly. Biskup si neví rady a radí se s papežem Lvem Velikým, který vyřkne ortel: navrátilci se musejí shledat se svými ženami, s otroky, s majetkem. Avšak znovu provdané ženy nebudou potrestány, ledaže by se odmítly vrátit k prvnímu manželovi, v tom případě budou exkomunikovány.

Zatím císař usídlil v říši nový kmen, Burgundy, nějaký čas usazené v okolí Wormsu, odkud se pokusili vpadnout do Galie, ale utrpěli od Aëtia a jeho hunských žoldnéřů krvavou porážku. Epizoda z roku 436, kdy zahynul jejich král Gunthar, bude východiskem eposu o Nibelunzích*. Roku 443 jim Římané umožní obsazení Savojska.

Roku 468 Eurichovi Vizigóti začnou znovu obsazovat Hispánii, kterou dobudou za deset let.

Tu se objevuje Chlodovech a Theoderich.

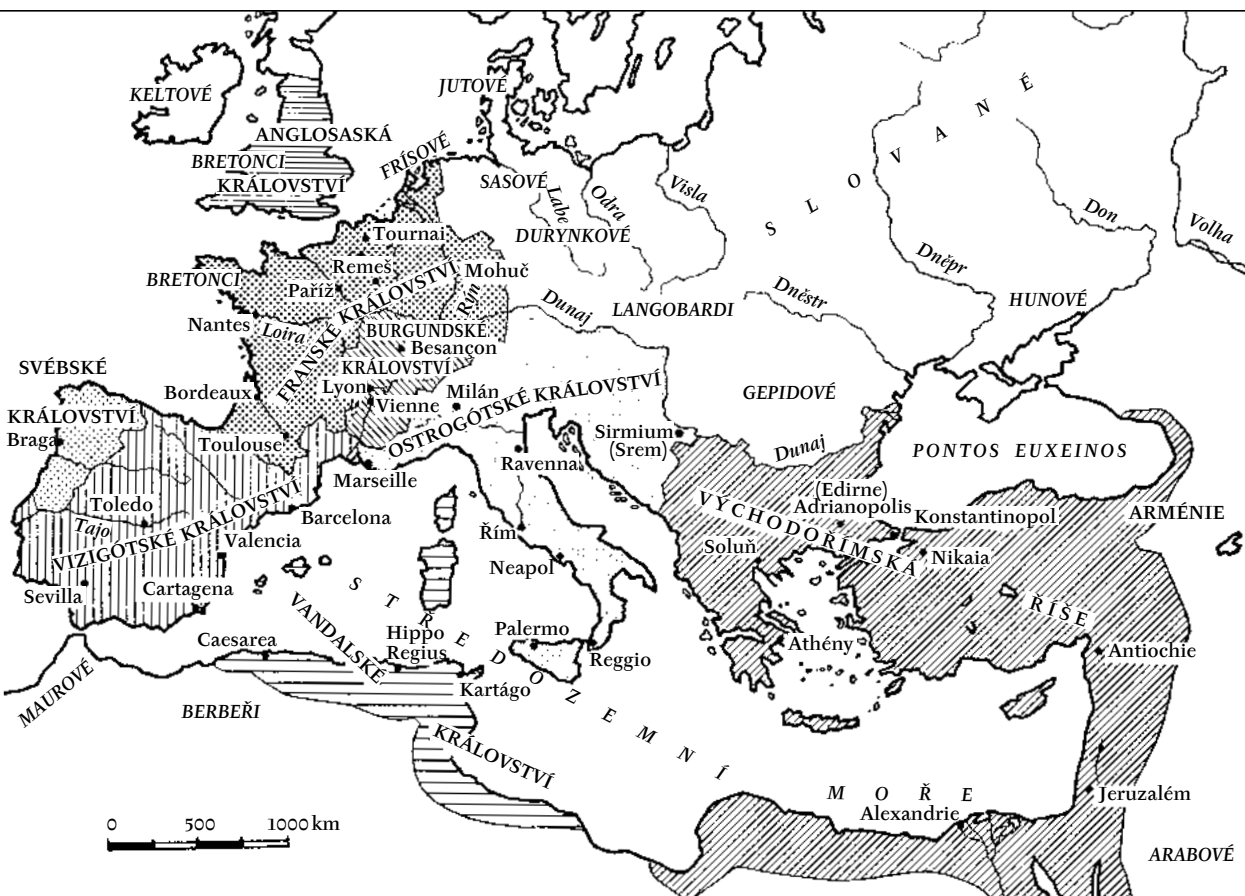
Chlodovech* je náčelník kmene sálských Franků, který v průběhu 5. století pronikl do Belgie, pak do severní Galie. Chlodovech kolem sebe shromáždil většinu frankých kmenů, podrobí si severní Galii tím, že roku 486 zvítězí nad Římanem Syagriem u Soissons, které se stane jeho hlavním městem, odrazí vpád Alamanů v bitvě u Tolbiacu (dnes Zülrich), dobude posléze roku 507 Aquitánii na Vizigótech, jejichž král Alarich II. je poražen a zabit u Vouillé. Když Chlodovech roku 511 umírá, Frankové jsou pány Galie s výjimkou Provence.

Na římskou říši se totiž nakonec vrhli Ostrogóti. Pod vedením Theodericha* zaútočí roku 487 na Konstantinopol, jsou odraženi a obracejí se k Itálii, kterou dobudou roku 493. Theoderich se usadí v Ravenně a vládne tam po třicet let, a jestliže panegyristé příliš nepřehánějí, dá Itálii, které vládne se svými římskými rádci Liberem, Cassiodorem, Symmachem a Boëthiem, prožít nový zlatý věk. Sám žil od osmi do osmnácti let jako rukojmí na konstantinopolském dvoře a je nejúspěšnější, nejvíce okouzující z pořímských barbarů. Obnoví římský mír, *pax romana*, v Itálii a zasáhne až roku 507 proti Chlodovechovi, jemuž znemožní připojit Provence k Aquitánii, odňaté Vizigótům. Nedělá si starosti, že by se Frankové dostali ke Středozemnímu moři.

Na počátku 6. století se zdá, že západní Evropa je definitivně rozdělena mezi Anglosasy ve Velké Británii, nadobro odříznuté od kontinentu, Franky, kteří ovládají Galii, Burgundy, uzavřené v Savojsku, Vizigóty, kteří jsou pány Hispánie, Vandaly, usazené v Africe, a Ostrogóty, kteří vládou Itálii.

Roku 476 proběhla skoro nepozorovaně drobná událost. Orestes, Říman z Panonie, který byl sekretářem Attilovým, shromáždí po smrti svého pána nevelké zbytky jeho armády, Skiry, Heruly, Turcilingy, Rugie, a dá je do služeb římské říše v Itálii. Když se stane velitelem milice, využije toho k sesazení císaře Julia Nepota a roku 475 dá namísto něho prohlásit císařem jeho mladého syna Romula. Jenže následujícího roku syn jiného Attilova milce Skir Odoaker se v čele jiné skupiny barbarů postaví proti Orestovi, zabije ho, sesadí mladého Romula a odešle insignie západořímského císaře císaři Zenonovi do Konstantinopole. Zdá se, že ta událost současníky příliš nevzrušila. Padesát let nato zapíše hrabě Marcellinus, Ilyr ve službách byzantského císaře, do své kroniky: „Odoaker, král Gótů, získal Řím ... Západořímská říše, které roku 709 od založení Říma začal vládnout Octavius Augustus, první z císařů, skončila císařkem Romulem.“

V 5. století odešly poslední velké osobnosti ve službách západořímské říše: Aëtius, „poslední z Římanů“, zavražděný roku 454; Syagrius, vydaný Vizigóty

Mapa 2. BARBARSKÁ KRÁLOVSTVÍ V 6. STOLETÍ

Rýsuje se západní Evropa. Ale Suebové (Suevové), Vandalové a Burgundi nebudou mít dlouhého trvání. Frankové se rozštěpí. Za Vizigóty a Ostrogóty je ve skutečnosti Španělsko a Itálie.

Chlodovechovi, který jej dá roku 486 stít; barbaři Stilicho, patricius a vandalský poručík císaře Honoria, popravený na rozkaz svého svěřence roku 408, Sueb Ricimer, též ozdobený titulem patricius, pán západořímské říše až do své smrti roku 472, posléze Odoaker, vlákný do pasti Theoderichem a usmrcený vlastní rukou Ostrogóťovou roku 493.

Až do té doby se politika východořímských císařů snažila zabránit nejhoršímu: nedovolit barbarům, aby dobyli Konstantinopol, tím, že císařové velice drazé platili jejich ústup, odvraceli je k západní části říše, spokojovali se nejasným poddanstvím barbarských králů, které štědře zahrnovali patricijskými nebo konzulskými tituly, pokoušeli se zahnat nájezdníky od Středoziemního moře. *Mare nostrum* není jen středem římského světa, zůstává hlavní tepnou jeho obchodu a zásobování. Zákon vyhlášený roku 419 v Konstantinopoli trestal smrtí každého,

kdo by barbary učil „námořním věcem“. Theoderich, jak jsme viděli, převezme sám tuto tradici a zabrání Chlodovechovi zmocnit se Provence a získat přístup k Středozevnímu moři. Avšak Vandalové zmařili tyto záměry tím, že postavili loďstvo, které jim umožnilo dobýt Afriky a vyplenit roku 455 Řím.

Byzantská politika se mění s nastoupením Justiniána roku 527, rok po Theoderichově smrti v Ravenně. Imperiální politika přestává být pasivní a přechází do ofenzívy. Justinián chce znovu dobýt ne-li celou západní část římské říše, tedy aspoň podstatnou část její středozevní oblasti. Zdá se, že se mu to podaří. Byzantští generálové likvidují vandalské království v Africe (533–534), obtížněji už gótské panství v Itálii v letech 535–555 a roku 554 odnímají Baeticu španělským Vizigótům. Efemérní úspěchy, oslabující trochu Byzanc proti nebezpečí z Východu, vyčerpávají více Západ, tím spíše, že od roku 543 se k hrůzám války a hladu přidává černý mor. Největší část Itálie, s výjimkou exarchátu ravennského, římského a jeho okolí a nejjižnější části poloostrova, je v letech 568 a 572 ztracena, protože musí čelit novým nájezdníkům, Langobardům, tlačným k jihu novým asijským vpádem, vpádem Avarů. Vizigóti se na konci 6. století znovu zmocňují Baetiky. Posléze Arabové dobudou počínaje rokem 660 severní Afriku.

Velkou událostí 7. století – i pro západní Evropu – je příchod islámu a arabská conquista. Uvidíme dále, jaký dosah má pro křesťanstvo zformování muslimského světa. Zde si jen všimněme, jaké následky měl islám pro politickou mapu západní Evropy.

Arabská conquista nejprve západní křesťanský svět připraví o Maghreb, potom zachvátí Španělsko, snadno dobyté na Vizigótech v letech 711–719 s výjimkou severozápadní části, kde křesťané udrží nezávislost. Arabové na chvíli ovládnou Aquitánii a zejména Provence, dokud je Karel Martel* roku 732 nezastaví u Poitiers a Frankové je nezatlačí na jih od Pyrenejí, za které se Arabové stáhnou po ztrátě Narbonne roku 759.

8. století je vlastně stoletím Franků. Vzestup Franků v západní Evropě probíhá pravidelně od dob Chlodovechových přes některé nezdary, například vůči Theoderichovi. Chlodovech udělal mistrovský tah tím, že se svým lidem nepřijal ariánství jako jiní barbarští králové, nýbrž katolicismus. Může se tak opírat o náboženství a využívat podpory ne-li papežství, tehdy ještě slabého, tedy alespoň mocné katolické hierarchie a neméně mocného mnišstva. Už v 6. století Frankové dobyli v letech 523–534 království Burgundů, roku 536 pak Provence.

Dělení majetku, rivalita mezi Chlodovechovými potomky zdržují rozmach Franků, který se na počátku 8. století zdá ohrožen i úpadkem merovejské dynastie – obraz zahálčivých králů se stal legendou – a franckého duchovenstva. Frankové nejsou tehdy už jediní pravověrní vyznavači západního křesťanství. Vizigóti a Langobardi zanechali ariánství a přestoupili ke katolictví; papež Řehoř Veliký (590–604) přistoupil k obrácení Anglosasů na víru a svěřil je mnichu Augustinovi a jeho druhům; první polovina 8. století je svědkem toho, jak katolicismus díky Willibrordovi a Bonifácovi proniká do Fríska a do Germánie.

12. SVĚDEK CHRISTIANIZACE: KÁMEN Z JELLINGU

I když křesťanství způsobilo v zemích, kde bylo zavedeno, rozhodující kulturní změny, pronikalo často pozvolna, koexistujíc s pohanskými tradicemi. Tento kámen o třech stěnách představuje na jedné straně legendární obludu zápasící s hadem, na druhé má nápis runovým písmem, sdělující, že „Harald, král Dánů, postavil tento kámen na paměť svého otce Gorma a své matky Tyry“. Na třetí stěně, kterou vidíme na obrázku, bylo po vzoru pohanských model vytesáno nejstarší známé zpodobení Krista v Dánsku (konec 10. století). (Jelling, Dánsko, severní Jutsko)

13. STŘEDOVĚKÁ „AUTORITA“: SVATÝ AUGUSTIN

Svatý Augustin, více či méně zkruslovaný, je pravděpodobně ne-li nejčtenější, tedy alespoň nejvíce citovaný autor ve středověku. Na této miniatuře rukopisu z opatství v Marchiennes na řece Scarpe, založeného v 7. století svatým Amandem, je světec zpodobněn jako biskup sedící na trůně, obklopený medailóny, na nichž jsou vymalováni patroni opatství. Drží v ruce knihu, jejíž dva nápisy staví do protikladu *res* a *verba*, věci a slova, a literu (*littera*) a ducha (*sensus*), připomínající slova svatého Pavla: *Lit-tera zabíjí, ale duch dává život* (2K 3,6). Je to narážka na exegezi evangelia, zde omezenou na dvojici *littera*–*sensus* namísto *čtyř smyslů*. Nápis připomíná, že autority jsou pouze klíčem k překonání litery a k dosažení ducha. (Douai, městská knihovna, rkp. 250, f. 2)

14. DŮLEŽITOST KLÁŠTERNÍCH ŘEHOLÍ: SVATÁ RADEGUNDA

Tato miniatura z rukopisu kláštera Svatého Kříže v Poitiers z konce 11. století představuje zakladatelku kláštera „v Majestátu“, rámovanou výzdobou symbolizující klášter jako svatý příbytek. Radegunda (kolem 520–587) je jedna z merovejských kněžen, které přehly do kláštera před hrůzami a nebezpečím doby. Tato durynská otrokyně, která se stala pátou ženou Chlothachara I., založila v Poitiers ženský klášter, jehož byla abatýší a v němž shromáždila mimořádně cennou sbírku ostatků, z nichž nejvýznamnější byl úlolek svatého Kříže (odtud jméno kláštera), jež z Konstantinopole poslal císař Iustinus II. (darování ostatků bylo též jedním z nástrojů byzantské diplomacie). Hlavně Radegunda vnutila, ne bez potíží, svým jeptiškám řeholi svatého Caesaria z Arles, již drží na miniatuře v ruce, což zdůrazňuje důležitost klášterní organizace ve chvíli, kdy dosud není rozšířen řád svatého Benedikta. Miniatury tohoto rukopisu, vytvořené ve stylu současných fresek v kryptě kostela v Saint-Savin-de-Fartempe, svědčí o jižních vlivech v Poitiers, velkém uměleckém a náboženském centru, jednom z ohnisek románského umění. (Poitiers, městská knihovna, rkp. 250)

15. OBNOVENÍ CÍSAŘSTVÍ:

KAREL VELIKÝ

Císař je zpodoběn na trůně s korunou a žezlem, v rukopise z 10. století, obsahujícím podstatu karolinského zákonodárství. Kapitulárie, salický zákon, zákon ripuarských Franků, zákon Alamanů, zákon Bavorů. (Paříž, Národní knihovna, lat. rkp. 9654, f. A v)

16. OBNOVENÍ IMPERIÁLNÍ

MYŠLENKY V 10. STOLETÍ: OTA II.

Na této miniatuře, vytržené z rukopisu děl Řehoře Velikého, zhotoveného před r. 983 pro trevírského arcibiskupa Egberta, vidíme jednu z ukázek ikonografické propagandy Otonů ve prospěch obnovy císařství. Velice zřetelný je byzantský vliv (Ota II. si vzal řeckou kněžnu Theofano): trůn, čelenka, oděv, říšské jablko s křížem, žezlo. Ale císař usiluje o nadvládu jen v západní Evropě. Čtyři ženy (na obrázku nejsou vidět) představující národy ne-li Říši poddané, tedy satelitní, jsou označeny jako Germánie, Francie, Itálie a Alamanie. (Chantilly, Condéovo muzeum)

18. POKŘESŤANŠTĚNÍ: ZÁZRÁK SVATÉHO MARTINA

Svatý Martin vděčí za svou mimořádnou oblibu dobré reklamě, kterou mu počátkem 5. století udělal jeho životopisec Sulpicius Severus, a klerikům z Tours, toužícím získat donace a přilákat poutníky. Jeho památka je spojena hlavně s evangelizací venkova. Na obrázku je typická scéna, zobrazená na hlavici lodi opatského kostela Maří Magdalény ve Vézelay, postaveného v letech 1120–1140, tak jak ji líčí *Zlatá legenda*: „Když svatý Martin chtěl porazit borovici zasvěcenou ďáblu v přítomnosti zástupu vesničanů, jeden z nich řekl: „Jestli máš doopravdy důvěru ve svého Boha, nech nás ten strom porazit tak, aby padl na tebe!“ A v okamžiku, kdy strom už padal, udělal Martin znamení kříže a strom začal padat na druhou stranu a málem rozdrtil vesničany, kteří tam stáli a kteří se po tomto zázraku obrátili na víru.“ (Vézelay, département Yonne, opatský kostel)

< 17. POKŘESŤANŠTĚNÍ: ZÁZRÁK SVATÉHO BENEDIKTA

Tato hlavice chóru kláštera Fleury (Saint-Benoît-sur-Loire) pochází asi z období 1067–1108. Je pravděpodobně dílem mnicha Huga ze Sainte-Marie, který vepsal své jméno na několik hlavíc. Výjev, převzatý z druhé knihy *Dialogů* Řehoře Velikého, líčí zázrak s oblibou zpodobovaný koncem 11. století, když církev zápasí s třídou feudálů a vystupuje jako opora lidu proti rytířům. Loupežník (na obrázku v podobě rytíře s kroužkovou zbrojí a mečem, koně a štít má uvázané u stromu) chce okrást vesničana. Ten prohlašuje, že svěřil všechny svůj majetek svatému Benediktu. Loupežník se nechává dovést k světci čtoucímu ve své cele. Pouta svázaného vesničana sama od sebe povolí. Loupežník kleká u nohou svatého Benedikta a obrací se na křesťanskou víru. (Saint-Benoît-sur-Loire, département Loiret, opatský kostel)

19. BARBARSKÝ PANOVNÍK:
CHILDERICH I.

Galvanoplastické faksimilie zmizelé pečeti z prstenu Childericha I. (zemřel v letech 481–482), nalezené r. 1653 v jeho hrobě v Tournai. Chlodovechův otec se jmenuje podle nápisu: král Childerich. Je to vůdce sálských Franků, jehož Římané považovali za spojence. Hraje si na pořímštělého, ale kresba je barbariská a charakteristické rysy jsou vojenské: kyrys a kopí, nebo tradiční: dlouhé vlasy spadající na ramena, jaké nosí jedině členové „královské“ rodiny. (Paříž, Národní knihovna, Sbírka medailí)

20. BARBARSKÝ PANOVNÍK:
ALARICH II.

Pečeť z prstenu Alaricha II. (484–507), krále Vizigótů (*Rex Gothorum* na nápisu), je provedením více římská. Víme, že autor *Breviáře* se snažil nashromáždit to, co mohlo být zachráněno z římského dědictví. (Víděň, Kunstgeschichtliche Sammlungen)

Ale Frankové se zároveň chápou všech příležitostí. Duchovenstvo prošlo pod Bonifácovým vedením reformou a mladá a podnikavá dynastie Karlovců nahradila vysílenou dynastií merovejskou.

Skutečnou moc měli u Franků už celá desetiletí nepochybně v rukou karolinští majordomové, ale syn Karla Martela Pipin Krátký se odhodlá a vynaloží všechny své síly, aby se stal katolickým vůdcem Franků. Uzavírá s papežem výhodnou dvoustrannou dohodu. Přiznává římskému veleknězi světskou moc nad částí Itálie kolem Říma. Rodí se papežský stát neboli Dědictví svatého Petra, opřený o falzifikát vyrobený někdy v letech 756–760 papežskou kanceláří, takzvanou Konstantinovu donaci, a zakládá světskou moc papežství, která bude hrát tak velikou roli v politických a duchovních dějinách středověké západní Evropy. Na oplátku papež přiznává Pipinovi roku 751 královský titul a roku 754, téhož roku, kdy vzniká papežský stát, ho přichází pomazat. Byly položeny základy, které umožní karolinské monarchii během půl století seskupit větší část křesťanské západní Evropy pod svou vládou a pak k svému prospěchu obnovit západořímskou říši.

Avšak za ta čtyři století, která dělí smrt Theodosiovu (395) od korunovace Karla Velikého (800), se na Západě zrodil nový svět, vzešlý pozvolna ze spojení světa římského se světem barbarů. Západoevropský středověk dostal podobu.

Tento středověký svět vzešel ze setkání a splynutí dvou světů vyvíjejících se sobě vstříc, z konvergence struktur římských a struktur barbarských, připravených se proměnit.

Římský svět se přinejmenším od 3. století vzdaloval sobě samému. Jeho jednotná stavba se nepřestávala rozpadat. K velkému dělení odlučujícím Západ od Východu se přidávalo rostoucí osamocování částí římské západní Evropy. Obchod, který byl především obchodem vnitřním, mezi provinciemi, upadal. Distribuční okruh zemědělských a řemeslných výrobků, určených na vývoz do zbývající části římského světa – středozemského oleje, rýnského skla, galského hrnčířského zboží –, se zmenšoval, peněz bylo stále méně a zhoršovaly se, obdělávané plochy ležely ladem, množily se *agri deserti*, opuštěná pole. Tak se rýsovala fyziognomie středověké západní Evropy: atomizace na buňky uzavřené do sebe mezi „pustinami“: lesy, vřesovišti, úhory. „Jedině roztroušené skupiny zbědovaných obyvatel uprostřed sutin velkých měst, svědkové minulých pohrom, nám stále podávají svědectví o někdejších jménech,“ píše Orosius na počátku 5. století. Toto svědectví – kromě tolika jiných –, potvrzené archeology, zdůrazňuje základní fakt: úpadek měst, urychlený zkázou způsobenou barbarskými vpády. Ten je určitě jen jedním obecně důsažným rysem násilí nájezdníků, které ničilo, bořilo, zbídačovalo, izolovalo, porobovalo. Města se určitě stávala vybranou kořistí tím, že byla vnadidlem díky nahromaděnému dráždivému bohatství. Byla nejtíže zraňovanými oběťmi. Ale jestliže se nevzpamatovala ze svého utrpení, tedy proto, že obyvatelstvo z nich v průběhu dalších let utíkalo. A tento útěk městských obyvatel byl pouze důsledkem úniku zboží, které přestalo docházet a zásobovat městský

trh. Obyvatelstvo měst je skupinou spotřebitelů zásobovanou dováženým zbožím. Když únik mince neumožňuje už lidem z měst nakupovat, když obchodní cesty přestanou napájet městská centra, obyvatelé měst jsou nuceni uchýlovat se do blízkosti míst, kde se vyrábí. Právě nutnost obživy především vysvětluje útěk boháčů na jejich pozemky, hromadný odchod chudáků na statky bohatých. I tady barbarské vpády, tím, že rozvracejí ekonomickou síť a že narušují obchodní cesty, urychlují útěk obyvatel z měst, avšak nevyvolávají jej.

Jako fakt ekonomický, jako fakt demografický je útěk obyvatelstva z měst zároveň v první řadě faktem sociálním, který utváří středověkou společnost. Současníky a po nich mnohé historiky pozdního římského císařství zejména překvapoval berní aspekt tohoto vývoje. Obyvatelé měst prý přechali na venkov před výběřčími daní, a uniknuvše Charybdě a propadnuvše Skylle, dostali se neboží městští obyvatelé do moci velkých vlastníků půdy a stali se zemědělskými otroky.

„A to je vážnější a hanebnější,“ píše Salvianus. „Když ti, o nichž mluvíme, přišli o své domy a pozemky v důsledku loupeže nebo když je z domovů vyhnali výběřčí daní, uchylují se na statky velkých vlastníků a stávají se kolony těch boháčů. Po příkladu té všemocné a zároveň zlé ženy, která podle pověsti měnila lidi ve zvířata, všichni ti, kdo se usadili na statcích boháčů, prožívají změnu, jako kdyby se napili z číše Kirké, neboť boháči začínají považovat za svůj vlastní majetek ty, jež přijali jako cizince, kteří jim nepatří; tito původně svobodní lidé se změnili v otroky.“ Tento fakt je pro nás důležitý. Vysvětlení, přestože obsahuje jen část pravdy, prozrazuje především protifiskální zaslepenost, mentální rys, který není, jak víme, středověké mysli vlastní a přechasto zakrývá skutečné a hlubší příčiny. Narušením směny se množí hlad a hlad vyhání zástupy lidí na venkov a vrhá je do područí chlebedárců, velkých vlastníků půdy.

V těchto troskách starověké obchodní sítě je první obětí římská silnice. Středověká silnice, která bude po hmotné stránce spíše cestou, bude jiná a vznikne později. V mezeře mezi pustinami, které cesta po souši už nedokáže překlenout, přetrvávají jediné přirozené cesty, to jest splavné řeky. Odtud přestavba ochromené dopravní sítě raného středověku podél říčních tepen a zároveň předělané mapy měst, jak to dobře ukázal Jean Dhondt: „Od konce římské epochy nahrazuje silniční dopravu doprava po vodě, mající za následek odpovídající přestavbu života ve městech ... Upadají města situovaná na křižovatkách cest, s výjimkou cest říčních.“ Příklady: Kassel, Bava, důležité pozemní uzly v římské době, které mizí, dále Tongres, který v 5. století pomalu odumírá a ustupuje Maastrichtu na řece Maas. Ale je třeba dodat, že všechny říční cesty, ani ty nejhlavnější, se nepozvedly na úroveň dopravních tepen. Ustavičné nájezdy na východě a uprostřed Evropy, obzvláště vpád Avarů, nájezdy Slovanů, odpor, který kladou Sasové a jiné kmeny Germánie pokřesťanství, vyřazují Dunaj, Vislu, Odru, Labe a omezují dokonce i úlohu Rýna. Velká je cesta spojující přes Rhônu, Saônu, Moselu a Maas Středozemní moře s kanálem La Manche a se Severním mořem. Pokřesťanství Anglie v 7. století, obrácení skandinávské dopravy, narušené avarským vpádem, k západu učiní z pobřeží mezi ústím Seiny a Rýna privilegované místo

pro přepravu lidí – zejména poutníků do Říma – i zboží. Tak se vysvětluje bohatství přístavů Quentovic při ústí řeky Canche a Duurstede při ústí Rýna v údobí od 7. do 9. století. Marseille a Arles, živé v době merovejské, začnou po roce 670 upadat, protože alpské pozemní cesty budou obnoveny v souvislosti s pacifikací severní Itálie, poté co se v ní usídlí Langobardi, což také oživí cestu pádskou. Seine, Loira a Garonna budou rovněž hojně užívanými cestami, budou zásobovat Rouen a Paříž, Orléans a Tours, Toulouse a Bordeaux, ačkoliv jejich vyústění do moře nemělo velký význam při oceánu, na nějž se lidé čím dál víc báli vydat. Zato arabská conquista učiní z Ebra a Duera hranice a z jejich vylištěných údolí „pustiny“.

Neměli bychom se však domnívat, že tato doprava, zvláště říční, slouží velkému obchodu. Zajišťuje některé nezbytné produkty: sůl, jejíž doprava po Mosele z Met do Trevíru, obstarávaná ospalým lodníkem, vyžaduje přesto podle Řehoře z Toursu zázračnou pomoc svatého Martina nebo kterou na pevninu vyvázejí mniši z ostrova Noirmoutier; produkty napůl luxusní jako víno nebo olej, jejichž zásilku dostává koncem 7. století od svých přátel z Bordeaux svatý Philibert, opat v Jumièges; zejména drahocenné předměty, drahé látky a koření, které východní kupci, nazývaní „Syři“ – hlavně Židé –, přivážejí na Západ, nebo je, jsou-li usazeni mezi křesťany, dostávají od svých krajanů. Dějiny mincovnictví v této době svědčí o nedostatku a přerozdělení směny. Zlatá mince už skoro není v oběhu, a když ji merovejští panovníci razí, běží spíš o prestižní záležitost, o projev vůle uplatnit panovnickou výsadu než o čin odpovídající ekonomické potřebě. Rostoucí počet mincoven, nikterak nespojených s aktivní směnou, zdůrazňuje, jak malé bylo rozšíření mince, která musí být vyráběna takřkajíc na místě jako jiné předměty nutné pro roztržitý hospodářský život.

Jako sociální fakt je útek obyvatel z měst jen velice pozoruhodným aspektem vývoje, který společnosti středověké západní Evropy vtiskne podstatný ráz, jenž utkví v mentalitě ještě déle než v materiální skutečnosti: profesionální a sociální stabilizace. Útek od jistých řemesel, mobilita zemědělské pracovní síly přiměly císaře pozdní říše římské k tomu, že učinili některá povolání povinně dědičnými a vybídli velké vlastníky půdy, aby připoutali k půdě kolony určené k tomu, aby nahradili otroky, jichž čím dál víc ubývalo. Bylo třeba udržet na místě lidi nezbytné pro hospodářství, které se už neudržovalo při životě přísunem zvenčí a ustrnulo. Jeden z posledních císařů západní říše římské Majorianus (457–461) naříkal nad „úskoky, jichž užívají všichni tito lidé nechtějící zůstat věrni stavu, v němž se zrodili“. Středověcí křesťané se dopouštějí velkého hříchu tím, že touží uniknout svému údělu. Jaký otec, takový syn – bude zákonem západoevropského středověku, zděděným po pozdní říši římské. „Setrávat“ bude stát proti „změnit“ a zejména „povznést se“. Ideálem bude společnost neurozených poddaných neměnného postavení, *manants*, od *manere*, trvat. Společnost rozvrstvená, horizontálně členěná.

Barbarští nájezdníci se do těchto vrstev vloudili nebo se v nich násilím usadili bez velkých potíží.

Především proto, že už dávno nebyli kočovníky, poněvadž se na své cestě často zastavovali a že jediné vnější tlaky – změny klimatu, tlak jiných kmenů –, posílené možná vnitřním vývojem, je uvedly do pohybu. Řekněme si znovu: nájezdníci byli prchající usedlíci. Nepochybně si ze svého poměrně nedávného kočovnictví uchovali zvyky, jejichž ohlas bude zřetelně patrný po celý středověk. Abychom převzali šťastnou formulaci Marca Blocha, „kočovnictví lidí“ nahradili „kočovnictvím polí“, to znamená, že provozovali polokočovné zemědělství, přemísťující jednoleté kultury uvnitř určitého obvodu tím, že jej po okrajích obdělávali či spíše klučili, že pěstovali plodiny na žďárech a že pole střídali. Slavná věta, v níž Tacitus mluví o Germánech v 1. století: *Arva per annos mutant et superest ager*, ať se jí dáva jakýkoli smysl, jasně ukazuje, že střídání plodin a stálost obdělávané půdy jdou ruku v ruce.

Výsadní postavení si v hospodaření barbarů nepochybně podržuje také chov dobytka, neboť nepředstavuje jen bohatství, které si lze vzít s sebou při eventuálním stěhování, ale i viditelné znamení zámožnosti a případně i prostředek směny. Bylo zjištěno, že ze sto padesáti případů krádeže uvedených v salickém zákoně na počátku 6. století se jich čtyřiasedmdesát týká domácích zvířat. Až se ve středověku půda stane základem bohatství, zemědělec zůstane připoután ke své krávkě, k svému praseti, ke své koze pouty, která budou přesahovat ekonomickou užitečnost a vyjadřovat jistý rys tradičního životního postoje. Kráva zůstane v jistých krajích dlouhý čas živou mincí, jednotkou hodnoty bohatství a směny.

Bylo dokonce zdůrazňováno, že lpění na individuálním zemědělském vlastnictví bylo bezprostředně po nájezdech více vyvinuto u barbarů než u Římanů. 27. kapitola salického zákona o krádežích – *de furtis diversis* – je velice podrobná a velmi přísná, pokud jde o škody na tomto majetku: pouštění dobytka do sousedova obilí, sekání trávy na jeho louce, sklizení jeho hroznů, zorání jeho pole. Připoutání barbarského drobného zemědělce k jeho osobnímu vlastnictví, k jeho *alodu*, bylo nepochybně o to větší, že si hleděl upevnit svoji nezávislost – normální postoj u kolona usazeného v dobyté zemi, který chce dát najevo svou převahu nad masou domorodého obyvatelstva, podrobenou velkým vlastníkům půdy. Samozřejmě většina alodů – a budou alody, jejichž vlastníky budou poražení stejně jako vítězové – bude pozvolna pohlcena feudálním velkostatkem, pro středověk charakteristickým. Avšak na úrovni užívacího práva, ne-li dokonce vlastnictví, se po celou dobu středověku setkáme – v obyčejích, ve zповědních rituálech a v manuálech zповědníků – s důležitostí zemědělských deliktů, přestupků. A zemědělec nikdy nebude hůř snášet svrchovanost svého pána, než když se pán bude nešetrně v čele své lovecké smečky prohánět po pozemku svého poddaného nebo nájemce: k materiální škodě se přidá ponížení.

Posléze je jasné, že skupiny barbarů, které se dobrovolně nebo z donucení usadily na římském území, nebyly, nebyly už, jestli vůbec kdy byly, rovnostářskými společnostmi. Barbar si bude moci vůči poraženému zakládat na svobodném postavení, které je kolónovi o to dražší, že je malým kolónem. Je fakt, že pokročilá sociální diferenciací vytvořila u nájezdníků již před vpádem kategorie, ne-li

třídy. Jsou tu mocní a slabí, bohatí a chudí, kteří se snadno mění ve velké a malé vlastníky nebo držitele dobyté půdy. Právní odlišnosti v zákonících raného středověku mohou působit dojmem, že byla propast mezi veskrze svobodnými barbary, jejichž otroky budou porobení cizinci, a potomky Římanů, hierarchicky rozlišenými na svobodné a nesvobodné. Společenská realita oddělující rychle *potentiores*, mocné barbarského nebo římského původu, a *humiliores*, chudé, obou skupin je silnější.

A tak po usídlení barbarů, posilovaném tradicí soužití, která v jistých krajích sahala do 3. století, mohlo dost rychle následovat více nebo méně úplné splynutí. Kromě omezeného počtu případů je marné hledat etnickou stopu v tom, co se můžeme dovědět o typech zemědělského vykořisťování v raném středověku. Především je třeba si uvědomit, že v této oblasti, která je víc než kterákoli jiná oblastí setrvávání, dlouhého trvání, by bylo absurdní redukovat příčiny rozdílnosti na střetávání římských tradic a barbarských zvyklostí. Podněty vzešlé z geografie a rozrůznění vzešlé z dějin, sahající až do mladší doby kamenné, vytvořily pravděpodobně dědictví, které mělo rozhodnější vliv. Co je důležité a co jasně chápeme, je týž pohyb povenkovšťování městského obyvatelstva a vývoje velkostatku, zmocňující se všeho obyvatelstva.

Svědectví zde podává toponymie. Vezměme si francouzský příklad. Všimněme si nejprve, že vlastní jména mohou klamat, jelikož mezi Galoromány se rychle rozšířila móda dávat ze snobismu dětem germánská jména, a že nájezdníci, i když poznamenali svým vlivem slovník a v menší míře syntax (například pořadí slovo určující + slovo určené, jako Carlepont od *Caroli ponte*, a ne obráceně, jako Pontoise, *Ponte Isarae*), místo aby vnutili svůj jazyk, přijali latinu, či spíše vyvíjející se pozdní latinu, která se stávala lidovou, tak jako se povenkovšťovala ekonomie.

Důležitým toponymickým faktem je rostoucí počet jmen na „court“ a na „ville“, jimž předchází libovolné galořímské nebo germánské jméno a která prozrazují postup velkostatku, *curtis* (zvláště v Lotrinsku a v Artois a Pikardii) nebo *villa* (v týchž krajích a v Ile-de-France a v Beauce). V etymologii slova Martinville (*Martini Villa*, Vosges) nebo Bouzonville (*Bosoni Villa*, Moselle, Meurthe-et-Moselle, Loiret) není důležité galořímské Martin nebo germánské Boson; důležité je slovo *villa*, označující velkostatek, jemuž jedno i druhé označení dalo jméno.

Ovšem splynutí naráželo na překážky, z nichž nejvýznamnější bylo asi pro některé obyvatele, a to až do jejich obrácení na katolickou víru, pohanství a hlavně ariánství a dále jejich nevelký počet. Bezpochyby podle slov Marca Blocha „působení jedné civilizace na druhou se nutně neměří podle rovnováhy čísel stojících proti sobě“. Je pravda, že touha barbarských kmenů, zvláště poté, co se rozdělily v malé skupiny usazené na římském území, nepozbýt tradice a zvyky, s nimiž byly spjaty, byla zvláštním způsobem posílena obavou, že je staré obyvatelstvo početně převyší. Jediný kmen, u něhož máme k dispozici pravděpodobný odhad, jsou Geiserichovi Vandalové ve chvíli, kdy roku 429 vyplouvali do Afriky. Bylo jich osmdesát tisíc. Ani Vizigóti, ani Frankové, ani žádná jiná skupina nájezdníků

nepřesáhla sto tisíc lidí. Odhad, podle něhož celkový počet barbarů po jejich usídlení v říši západořímské představoval pět procent veškerého obyvatelstva, není asi daleko od pravdy.

Proto se barbari hleděli – alespoň ze začátku – vyhýbat městům, kde se museli více obávat pohlčení, ačkoliv „hlavní města“ barbarských králů – Braga, hlavní město prvního katolického barbarského krále Sueba Rechiara (448–456); Toulouse, Barcelona, Merida, Toledo, hlavní města vizigótská; Tournai, Soissons, Paříž, hlavní města franká; Lyon, hlavní město burgundské; Ravenna, hlavní město Ostrogóta Theodericha; Pavia, Monza, hlavní města langobardská – bezpochyby měla poměrně velkou část barbarských obyvatel. Ostatně někteří barbarští králové, zejména Frankové, raději sídlili na svých velkých statcích, *villae*, nežli v městských „palácích“. I oni se povenkovšťovali a přijímali životní styl velkých vlastníků půdy. Na venkově se stávalo, že noví držitelé se shromažďovali v jedné vesnici, na což toponymie uchovala vzpomínku: tak Aumenancourt (Marne) připomíná Alamany, Sermaise (Seine-et-Oise) Sarmaty, Francon-ville (Seine-et-Oise) Franky, Goudourville (Tarn-et-Garonne) nebo Villegoudou (Tarn) Góty. Možná ještě zajímavější jsou toponyma ve Flandřích, v Lotrinsku, v Alsasku, ve Franche-Comté, kde se setkáváme s kolektivní příponou *-ing* označující lidi kolem, rodinu, „familia“ franckého, alamanského nebo burgundského náčelníka, který se stal velkým vlastníkem půdy: tak Racrange (Moselle), vzniklé z Racheringa, znamená lidé Racherovi. Nebo zvlášť četná jména na „fère“, *fara*, označující u Franků, Burgundů, Vizigótů a Langobardů germánský rodinný klan, který se musel usídlit ve skupině, aby si zachoval soudržnost: La Fère (Aisne), Fère-Champenoise (Marne), Lafavre (Isère), La Fare (Bouches-du-Rhône, Hautes-Alpes, Vaucluse) a „fara“ italská.

Vůli barbarů uchránit si svou osobitost najdeme rovněž v zákonodárství raného středověku, kde se objevuje zásada odporující římské právní tradici: „personalita zákonů“. Každý obyvatel barbarského království nepodléhá témuž zákonu platnému pro všechny obyvatele území, nýbrž je souzen podle obyčejového práva etnické skupiny, ke které náleží: Frank podle tradice francké či spíše podle tradice své francké skupiny, například sálské; Burgund podle zvyklosti burgundské; Říman podle zákona římského. Odtud překvapivé rozdíly: zneuctění panny je u Římanů trestáno smrtí, u Burgundů pokutou; naopak žena, která se spojila s otrokem, byla římským zákonem považována jen za souložnici a neztrácela svou přirozenou důstojnost, kdežto sálský zákon ji odsuzoval k otroctví. Hrozilo nebezpečí, že z toho v nových státech povstane takový zmatek, že se na počátku 5. století objevila usilovná snaha o právní úpravu. Zlomky, které se z ní zachovaly a z nichž některé jsou pozdější úpravy, jsou velice různého charakteru.

Edikt Theoderichův má tu zvláštnost, že se nezakládá přesně na „personalitě“ zákonů a že chce podřídit všechny „národy“, římský i barbarské, žijící pod jeho vládou, téže jurisdikci. Ostrogót Theoderich Veliký je vpravdě poslední skutečný dědic římské tradice v západní Evropě.

Sálský zákon, vydaný v latině za vlády Chlodovechovy, který se nám však uchoval až ve znění z konce 8. století, plný dodatků a možná i úprav, kodifikoval zvyklosti sálských Franků.

Slavný zákon Gundobadův (*lex Gundobada*), vyhlášený Gundobadem, králem Burgundů, který zemřel roku 516, a sepsaný v latině, definoval vztahy mezi Burgundy, ale také mezi Burgundy a Římany. Zvyklosti Vizigótů kodifikoval poprvé Eurich (446–485), pak Leuwigild (568–586). Zlomky Eurichova zákoníku byly objeveny na palimpsestu Národní knihovny v Paříži, kdežto úryvky ze zákona Leuwigildova mohly být rekonstruovány podle pozdějšího zákoníku, který se jich dovolává jako *lex antiqua*.

Edikt Rotharisův, určený Langobardům (643), byl doplněn několika jeho následovníky.

Od Alamanů máme zachován *Pactus* ze 7. století a *Lex Alamannorum* z počátku 8. století, ovlivněný franckým zákonodárstvím, stejně jako *Lex Baiuvariorum* byl Bavorům v polovině 8. století vnucen jejich franckými protektory.

Jestliže bylo velice potřeba kodifikovat a upravovat zákony určené barbarům, četní barbarští panovníci pocítili nutnost nového zákonodárství určeného Římanům. Byly to obecně vzato úpravy a zjednodušení zákoníku Theodosiova z roku 438. Tak třeba *Breviář* Alarichův (506) u Vizigótů a *Lex romana Burgundiorum* u Burgundů.

Právní rozdíly nebyly tak velké, jak by se myslelo, především proto, že barské zákony si byly u jednotlivých kmenů velice podobné, dále proto, že v každém království jeden zákoník nabýval vrchu nad ostatními, a konečně proto, že se stopa římského vlivu, od počátku více či méně silná – třeba u Vizigótů – stále jasněji projevovala vzhledem k římské nadřazenosti. Vliv církve, zvláště po konverzi ariánských králů, a sjednocující snahy Karlovců na konci 8. a na počátku 9. století přispěly k ústupu nebo k vymizení personality zákonů ve prospěch jejich teritoriality. Již za vlády Vizigóta Receswintha (649–672) například donutilo kněžstvo panovníka, aby vydal nový zákoník, který by platil stejně pro Vizigóty jako pro Římany.

Přesto partikularistické zákonodárství raného středověku posílilo tendenci k dělení, trvající po celý středověk, která, jak jsme viděli, měla kořeny v roztržitosti osídlení, držby a obdělávání půdy, v roztržitosti hospodářství. Mentalita uzavřených lokálních skupin, duch lokálního patriotismu, středověku vlastní, tím byly posíleny. Někdy se obyvatelé dokonce otevřeně dovolávali právního partikularismu raného středověku. Ještě v 10. a 11. století se Gundobadova zákona dovolávají clunyjské listiny, aby ospravedlnily statut osobnosti, spočívající ve skutečnosti na místních zvyklostech. Ve 12. století se v modenských aktech setkáváme s protikladem mezi místními obyvateli *romana lege viventes*, „žijícími podle římského zákona“, a francouzskými neboli normanskými osadníky, kteří pravděpodobně s sebou přinesli artušovské legendy, zpodobené v sochách románské katedrály, a jsou charakterizováni jako *salica lege viventes*, „žijící podle sálského zákona“.

Barbaři nesporně přijímají, pokud mohou, to nejlepší, co po sobě zanechala římská říše, zvláště v oblasti kultury, jak uvidíme, a v oblasti politické organizace.

Avšak tu a tam urychlili, vyhrotili, vystupňovali úpadek, který začal v době pozdního císařství. Z úpadku udělali pokles. Spojili trojí barbarství: své vlastní, barbarství zchátralého římského světa a barbarství starých primitivních sil, jimž se později dostalo římského nátěru a uvolněných odstraněním toho nátěru pod nárazem barbarských vpádů. Pokles nejprve kvantitativní. Barbaři zmařili lidské životy, zničili památky, hospodářské zařízení. Úbytek počtu obyvatelstva, zkáza uměleckých pokladů, zničené cesty, dílny, skladiště, zavodňovací systémy, obdělávané pozemky. Zkáza, která pokračovala, neboť zbořené antické památky slouží jako lomy, z nichž se odváží kámen, sloupy, ozdoby. Barbarský svět, neschopný tvořit, vyrábět, „žije z hotového“. Přírodní pohromy ukončí v tomto zuboženém, podvyživeném, zesláblém světě to, co barbar začal. Černý mor, příšlý z Východu, pustoší od roku 543 Itálii, Hispánii, velkou část Galie po dobu delší než půl století. Po něm se svět ocitá na dně propasti, přichází tragické 7. století, pro které bychom skoro nejráději použili starého výrazu *dark ages*. Ještě o dvě století později Paulus Diaconus s jistou literární emfází vylíčí hrůzy morové rány v Itálii: „Statky či města až dosud přeplněná lidmi se poté, co nastal hromadný útěk, v jediném dni ponořily do nejhlubšího ticha. Děti prchaly opouštějíce nepohřbená mrtvá těla svých rodičů, rodiče za sebou zanechávali děti, z jejichž vnitřností se kouřilo. Jestliže náhodou někdo zůstal, aby pohřbil svého bližního, odsuzoval se k tomu, že sám nebude pohřben ... Světa se zmocnilo ticho, jaké předcházelo lidský věk: ani hlásku v polích, ani hvizd ovčácké píšťaly ... Sklizeň marně čekala na žence, hrozny visely na révě ještě před příchodem zimy. Pole se změnila v hřbitovy a domy lidí v doupata divokých šelem...“

Pokles technický, který zanechal středověkou západní Evropu nadlouho v bídě a nouzi. Kámen, jež už nikdo nedovede těžít, přepravit, opracovat, mizí a ustupuje vracejícímu se dřevu jakožto základnímu stavivu. Porýnské sklářství mizí spolu s natronem, který se od 7. století už nedovází ze Středomoří, nebo se omezuje na neforemné výrobky zhotovované poblíž Kolína v lesních chatrčích.

Pokles vkusu, jak vidíme; pokles mravů. Penitenciály raného středověku – sazebníky trestů na všechny druhy hříchů – by mohly figurovat ve veřejně nepřístupných odděleních knihoven. Ožívá tu nejen stará zásoba pohanských pověr, ale rozpoutávají se tu všechny sexuální zvrácenosti, propukají násilnosti: ublížení na těle, obžerství a opilství. Slavná kniha, která k dokumentární věrnosti přidala jen obratnou literární režii, *Vyprávění z merovejských dob* Augustina Thierryho, čerpaná z nejlepších pramenů, především z Řehoře Tourského, nás už před více než sto lety seznámila s tím, jaké barbarské násilí se tehdy rozpoutalo, o to krutější, že vysoké společenské postavení zaručuje jeho původcům relativní beztrestnost. Jedině uvěznění a zavraždění brzdí nevázanost těchto franckých vladařů, jejichž vládu definoval Fustel de Coulanges slavným výrokem: „despotismus zmírňovaný vraždou“.

„Je v té době pácháno mnoho zločinů ... Každý spatřoval spravedlnost ve své vlastní vůli,“ píše Řehoř z Toursu.

Rafinovanost mučení bude dlouho inspirovat středověkou ikonografii. Kato-ličtí Frankové trýznili své lidi tím, čím ani pohanští Římané netrápili křesťanské mučedníky. „Běžně usekávají ruce a nohy, uřezávají chřípí, vyloupou oči, rozžhavenými železy znetvořují tvář, pod nehty rukou a nohou vrážejí špičaté hůlky ... když z ran vytekl hnís a začínají se zacelovat, znovu je rozdrásají. Je-li třeba, zavolají ranhojiče, aby vyhojený nešťastník mohl podstoupit delší mučení.“ Svatý Léger, biskup autunský, padne roku 677 do rukou svého nepřítele Ebroina, majordoma paláce v Neustrii. Vyříznou mu jazyk, pořežou ho na tvářích a na rtech, přinutí ho, aby bos chodil v nádrži poseté ostrými kameny špičatými jak hřebíky, nakonec mu vypíchnou oči. Stejnou smrt podstoupila Brunhilda, po tři dny mučená a nakonec přivázaná k ocasu jankovitého koně, kterého šlehal bičem, dokud se nesplašil...

Nevzrušená řeč zákoníků je nejpůsobivější. Výňatek ze sálského zákona: „Kdo druhého připraví o ruku nebo o nohu, o oko, o nos: 100 solidů; ale jenom 63, jestliže ruka není utata docela; kdo druhého připraví o palec: 50 solidů, ale jenom 30, jestliže není utat docela; kdo druhého připraví o ukazovák (prst, jímž se napíná luk): 35 solidů; o jiný prst: 30 solidů; o dva prsty najednou: 35 solidů; tři prsty najednou: 50 solidů.“

Pokles státní správy a vládní autority. Francký král, dosazený na trůn zvednutím na štítě, má místo žezla nebo členky jako jediné znamení moci kopí a jako rozlišující znamení dlouhou kšticí: *rex crinitus*. Král-Samson s dlouhými vlasy, doprovázený ode dvorce k dvorci několika písaři, služebními otroky, stráží svých družiníků. To vše je okrášleno fantastickými tituly, převzatými ze slovníku pozdního císařství. Vrchní podkoní je „hrabě stáje“, konetabl, tělesní strážci „palácová hrabata“, sebranka opilých vojáků a zpustlých kleriků „skvostní“ či „věhlasní mužové“. Protože se neodvádějí daně, královo bohatství se omezuje na skříňky se zlatáky, se skleněnými ozdobami, se šperky, o které se, když král zemře, přou ženy, konkubíny, děti a bastardi, stejně jako se dělí o pozemky, o království samotné.

A církev?

Ve zmatku barbarských vpádů se z biskupů a mnichů – jako byl svatý Severin – stali vládcové rozvráceného světa obdaření mnoha funkcemi: ke své náboženské roli přidali roli politickou, vyjednávající s barbary; roli ekonomickou, rozdělující potraviny a almužny; roli sociální, ochraňující chudé proti mocným; dokonce roli vojenskou, organizující odpor nebo bojující „duchovními zbraněmi“ tam, kde hmotné zbraně už neexistovaly. Nutně si osvojili klerikalismus, záměnu mocí. Přísností penitenciálů, uplatňováním církevního zákonodárství (počátek 6. století je dobou koncilů a synod a zároveň vydání občanského zákoníku) se pokoušejí bojovat proti násilí, zjemňovat mravy. Manuály svatého Martina z Bragy, který se roku 579 stal arcibiskupem v hlavním městě suebského království, stanoví jeden – *De correctione rusticorum* – program nápravy mravů venkovského